

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії слов'ян**

Вітенко М. Д., Пилипів І. В., Сіреджук П. С.

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯН (НОВІТНІЙ ПЕРІОД)

**Навчально-методичний посібник
для студентів денної та заочної форми навчання, які навчаються за
спеціальністю 032“Історія та археологія”**

Івано-Франківськ, 2019

УДК 94 (4 – 11) + “XX – XXI”: 371.214.114)

ББК 63.3 (0)

В – 54

Вітенко М., Пилипів І. В., Сіреджук П. С. Історія зарубіжних слов'ян (новітній період). Навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання, які навчаються за спеціальністю 032 “Історія та археологія”. – Івано-Франківськ, 2019. – 80 с.

У методичному посібнику на основі вітчизняної та іноземної наукової літератури і джерел пропонується короткий огляд політичного, соціального, економічного та культурного розвитку слов'янських країн і народів у XX – на початку XXI ст.

Посібник призначений для студентів-заочників спеціальності 032 “Історія та археологія”.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор,

Олег Станіславович Жерноклеєв

кафедра всесвітньої історії

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника (ПНУ)

кандидат історичних наук, доцент

Василь Зіновійович Дебенко

кафедра історії слов'ян

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника” (ПНУ)

Рекомендовано до друку Вченою Радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

(протокол № __ від “__” _____ 2019 р.)

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

Зміст

Передмова.....	4
Тематичний план.....	12
Навчальна програма	15
Семінарські заняття.....	21
Питання на самостійне вивчення.....	37
Перелік тем для самостійної роботи.....	40
Програмові вимоги.....	41
Кваліфікаційні завдання з курсу.....	45
Словник термінів і понять.....	50
Хронологія.....	70
Рекомендовані джерела та література.....	78

ПЕРЕДМОВА

“Історія зарубіжних слов’ян (новітній період)” є нормативним курсом передбаченим навчальною програмою, затвердженою до виконання МОН України для здобуття кваліфікаційного рівня бакалавр зі спеціальності “032 “Історія і археологія”. Програма курсу є складовою частиною державного екзамену для студентів, які завершують навчання за рівнем бакалавра історії.

Передбачає короткий і змістовний аналіз схеми підготовки студентів згідно навчальної програми з курсу “Історія зарубіжних слов’ян (новітній період)”. Лекційні та семінарські заняття допоможуть студентам глибше засвоїти вузлові питання історичного розвитку народів цього регіону, ознайомитися з джерелами та історіографією. На семінарських заняттях студенти оволодівають основами наукового дослідження, навчаються самостійно оцінювати історичні події, висловлювати і аргументувати власні думки.

Мета дисципліни “Історія зарубіжних слов’ян (новітній період)” полягає в тому, щоб, спираючись на методологічні принципи історичної науки, використовуючи найновіші здобутки історіографії, сформувати у студентів-істориків знання про головні етапи та події в історії слов’янських народів. Розглянути основні соціальні, економічні, політичні, етно-конфесійні та культурні процеси у східноєвропейському регіоні, проаналізувати труднощі, здобутки та специфіку в процесі формування державності слов’янських народів.

Завдання навчальної дисципліни полягають у:

вихованні громадянської позиції, національної свідомості, розвитку світоглядних переконань студентів на основі осмислення ними історично сформованих культурних, релігійних та етнонаціональних традицій слов’ян;

розвитку вміння розуміти історичну обумовленість явищ і процесів сучасного світу, визначити власну позицію щодо навколишньої дійсності;

засвоєнні системних знань про минуле сусідніх з Україною держав, слов’янських народів;

оволодіння уміннями і навиками пошуку, систематизації і комплексного аналізу історичної інформації;

формуванні елементів історичного мислення студентів-істориків.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

Факти, явища, процеси, поняття і терміни, що характеризують цілісність історичного процесу минулого слов’ян;

Особливості історичного, соціологічного, економічного, політологічного та культурологічного аналізу подій, явищ і процесів європейської і світової історії;

Взаємозв'язок і особливості історії слов'янських держав та України;
Періодизацію історії регіону;
Сучасні версії і трактування найважливіших проблем історії слов'ян;
Особливості історичного шляху слов'янських держав, їх роль у світовому товаристві.

вміти:

Проводити комплексний пошук історичної інформації у джерелах різного типу;

Критично аналізувати джерела історичної інформації;

Систематизувати різносторонню історичну інформацію на основі власних уявлень про спільні закономірності історичного процесу;

Аналізувати історичну інформацію, надану у різних знакових системах (текст, карта, таблиця, схема);

Формувати власний алгоритм виконання історично-пізнавальних завдань;

Брати участь у дискусіях з історичної проблематики, формулювати власну позицію з обговорюваних проблем;

Порівнювати висвітлення подій, явищ і процесів в історичних джерелах та у літературних пам'ятках.

Результати навчання (компетентності)

Інтегральна компетентність – на основі засвоєних знань, умінь і навичок із дисципліни “Історія зарубіжних слов'ян (новітній період)” здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в навчальних закладах середньої освіти та у процесі навчання за спеціальністю, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов (C1).

Комунікативна – здатність письмово й усно спілкуватися (комунікувати) українською – державною мовою; користуватися вербальними і невербальними засобами передачі історичної інформації (усна відповідь, реферат, есе, доповідь на науково-звітній конференції ін.) (C2, C16).

Лінгвістична – здатність володіти іноземною мовою для пошуку і опрацювання іншомовних історичних праць і джерел (C3).

Інформаційно-цифрова компетентність – здатність до впевненого, а водночас критичного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для пошуку, обробки, аналізу, верифікації інформації із новітньої історії Центрально-Східної Європи (C4).

Соціальна і громадянська компетентність – здатність до міжособистісної взаємодії, вміння працювати в колективі й ефективно співпрацювати з учасниками навчального процесу; вміння попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; діяти громадсько і соціально відповідально і свідомо та з почуттям поваги до оточуючих, усвідомлювати

рівні можливості та гендерні проблеми (C6).

Навчання вчитись – здатність вчитися і спільно, і автономно, здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного) під час самостійної роботи із дисципліни, підготовки проблемних питань, проектів, самостійне набуття нових компетентностей, а також здатність виявляти і творчо підходити до вирішення проблем, ухвалювати обґрунтовані рішення, генерувати нові ідеї, під час захисту проектів, прес-конференції, захисту проблемних питань брати відповідальність і виявляти ініціативу, визначати і наполегливо реалізовувати поставлені завдання і взяті обов'язки, вибудовувати свою навчальну траєкторію, оцінювати прогрес і результати навчання (C7).

Загальнокультурна компетентність (C8) – це здатність аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення науки і культури народів Центрально-Східної Європи у XX – XXI ст., орієнтуватися в культурному та духовному контекстах державницьких ідеологій східноєвропейських суспільств; цінувати та поважати різноманітність та мультикультурність в світі (C8).

Екологічна компетентність і здоровий спосіб життя – це здатність на основі вивченого матеріалу (вплив кліматичних змін на розвиток сільсько-господарства, міграції великих груп населення, міжетнічні конфлікти, посилення соціальних протиріч; проблеми індустріального розвитку, що завдав у XX ст. особливої шкоди довкіллю) усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, прагнення до його збереження; здатність до здійснення професійної діяльності згідно з вимогами охорони праці й техніки безпеки; здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя (залежність тривалості життя і здоров'я людини від способу життя, харчування, санітарних умов, вакцинації) (C9).

Фахові (предметні) компетентності:

Здатність чітко і логічно відтворювати базові історичні знання з історії Центрально-Східної Європи новітнього часу, оцінювати нові відомості, факти, події та інтерпретації в контексті формування цілісної історичної картини Європи, необхідних для роботи в навчальних закладах середньої освіти (C10).

Здатність усвідомлювати та інтерпретувати вивчений матеріал з історії Центрально-Східної Європи у новітній час, формувати й науково аргументувати власну позицію, брати активну участь у дискусіях (C11).

Розуміти і застосовувати внутрі і міжпредметні зв'язки, мати синтетичне мислення (C12).

Здатність усвідомлювати та інтерпретувати вивчене, формувати й науково аргументувати власну позицію, брати активну участь у дискусіях (C6, C7, C11).

Здатність застосовувати знання, уміння і навички для розробки

навчально-методичного забезпечення дисципліни, зокрема логічно-структурних схем ін. (C13).

Здатність володіти термінологією і науковою періодизацією (C15).

Здатність користуватися вербальними і невербальними засобами передачі історичної інформації (зокрема, презентаціями, картами, таблицями ін.) (C16).

Наявність системи знань основних теорій та концепцій сучасної історіографії, основних джерел із дисципліни, вміти їх критично аналізувати, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості (C17).

Здатність порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль людського фактора в історії, розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб, соціальних груп (C18).

Здатність до усвідомлення призначення професійної діяльності вчителя історії і суспільствознавчих предметів (зокрема, на прикладі ролі ідеології у процесах державотворення у Центрально-Східній Європі у XX – XXI ст., впливу на них тоталітарних режимів та ін.), важливості збагачення професійних якостей відповідно до нових суспільно-політичних реалій (оцифрування і виставлення у відкритому доступі національними бібліотеками Австрії, Білорусі, Болгарії, Македонії, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, Словенії, Чехії, Хорватії періодики, наукових досліджень першої половини XX ст., творів відомих громадських, політичних та культурних діячів); усвідомлення необхідності подальшого навчання (C21).

Здатність на основі вивченого матеріалу (зокрема, про процеси формування та діяльності політичних партій, боротьбу за розширення ролі демократичних і парламентських інституцій, дисидентський рух), ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки (C22).

Формувати економічну грамотність і підприємливість на основі вивчення економічних питань історії Центрально-Східної Європи у новітній час. (C23).

Здатність на основі вивчення історії Центрально-Східної Європи у новітній час формувати високу історичну й громадянську свідомість, національну гідність та історичну національну пам'ять, здатність використати на практиці здобуті знання із дисципліни з метою проведення громадянсько-патріотичного виховання серед молоді (C24).

Навчальна програма завершується заліком. Вона передбачає проведення 6 лекцій (12 годин), 9 семінарських занять (18 годин), та 60 годин самостійної роботи для денної форми навчання та проведення 3 лекцій (6 годин), 2 семінарських занять (4 годин), та 80 годин самостійної роботи для заочної форми навчання.

Розрахунок максимальної підсумкової оцінки з навчальної дисципліни здійснюється згідно кредитно-модульної системи. Максимальна кількість балів, яку можуть одержати студенти під час виконання різних видів робіт становить:

Модуль 1	Модуль 2	Модуль 3	Модуль 4	Всього
Поточний контроль	Контрольні роботи	Колоквіум	Реферативна робота	
35 балів	30 балів	20 балів	15 балів	100 балів

Поточний контроль знань

Лекції передбачають системний і послідовний виклад навчального матеріалу. Відвідування лекцій для студентів є обов'язковим.

Відвідування та активна участь студентів у роботі семінарських занять також є обов'язковою умовою успішного складання курсу. Пропонуються наступні форми роботи на семінарських заняттях: виступ, опонування, рецензія, участь у дискусії. При цьому враховуватимуться лише логічно обґрунтовані виступи, альтернативна теза чи спростування поданої, а не фактична підтримка тези виступаючого, змістовне рецензування та коментар чи доповнення, що дійсно сприятиме розгляду проблеми.

Максимальна кількість балів, яку студент може набрати за роботу на семінарських заняттях становить 35 балів.

Принципи оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях

Оцінювання знань студентів на семінарських заняттях проводиться за 5-ти бальною шкалою. На занятті пропонується якісне оцінювання знань студентів шляхом виставлення балів від "1" до "5". Позначення "0" виставляється студентові за відмову від відповіді на занятті через непідготовленість, або через відсутність на занятті без поважної причини, що впливатиме на його підсумкову рейтингову оцінку в кінці семестру. Підсумкова кількість балів за роботу студента на семінарських заняттях визначається як середнє арифметичне помножене на коефіцієнт. Середнє арифметичне визначається як сума набраних студентом балів поділена на кількість занять, в яких він брав участь і був оцінений. При цьому відсутність студента на занятті без поважної причини враховується при вирахуванні середнього арифметичного. Кожен студент зобов'язаний взяти активну участь не менше як на одній третині семінарських занять, проведених у групі впродовж семестру.

Пропущене з поважних причин заняття студент може "відпрацювати" у формі, визначеній викладачем та кафедрою. При цьому виставлення оцінки не передбачається, але це відпрацьоване заняття не впливатиме на середній арифметичний бал студента. Як правило "відпрацювання" проходить у вигляді написання і захисту реферату на визначену викладачем тему (вимоги до додаткової реферативної роботи встановлюються викладачем та кафедрою окремо).

Контрольна робота

Впродовж роботи над вивченням нормативного курсу історії Центрально-Східної Європи новітнього часу передбачено проведення контрольної роботи.

При цьому за контрольну роботу студент може одержати 30 балів. Написання контрольної роботи є обов'язковим для виставлення підсумкової

оцінки при заліку. У випадку, якщо студент з якихось причин не написав контрольної роботи, він вважається таким, що не виконав усіх видів робіт, що передбачаються навчальним планом на семестр з даної дисципліни. Такий студент має змогу скласти залік за талоном № 2, але для цього він повинен виконати передбачене кафедрою завдання.

Контрольна робота передбачає формулювання 5 завдань: 2 теоретичних, 1 практичного (на знання історичних джерел), 1 знання термінів та 1 на знання хронології.

Критерії оцінювання завдань на контрольній роботі (наведено максимальну кількість балів, яку можна здобути за відповідь на кожне завдання):

Завдання	Бали
1 теоретичне	10 балів
2 теоретичне	10 балів
3 практичне	5 балів
4 знання термінів	3 бали
5 знання хронології	2 бали
Разом	30 балів

Самостійна робота студентів

Самостійна робота студента є основним видом засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час. Метою самостійної роботи є вироблення студентами навичок і вміння працювати з літературою, віднаходити головні, стержневі аспекти проблем, що потребують твердого засвоєння, здатності визначити свою позицію щодо дискусійних ідей чи концепцій і аргументовано її обґрунтувати.

Предметом самостійної роботи студентів є опрацювання ними як окремих тем програми курсу в цілому, так і деяких розділів тем, написання рефератів, підготовка реферативних матеріалів з наукових публікацій по важливих проблемах даної навчальної дисципліни.

Перевірка рівня засвоєння матеріалу самостійно опрацьованих тем чи окремих розділів здійснюється у вигляді проведення колоквиуму чи написання реферату.

Самостійна робота студентів оцінюється в наступних діапазонах:
Критерії оцінювання колоквиуму (оцінюється в діапазоні від 0 до 20 балів)

Критерії	Бали
глибока, розгорнута відповідь	16-20 балів
правильна стисла відповідь	12-15 балів
поверхова відповідь	8-11 балів
поверхова відповідь з наявністю окремих помилок	4-7 балів
розкриття окремого аспекту питання	1-3 бали
неправильна відповідь або її відсутність	0 балів

Критерії оцінювання реферату (оцінюється в діапазоні від 0 до 15 балів)

Критерії	Бали
● глибоке розкриття проблеми, з відображенням авторської позиції	- 12-15 балів
● обґрунтоване розкриття проблеми	- 9-11 балів
● тема розкрита неповно	- 6-8 балів
● реферат суто компілятивного рівня	- 3-5 балів
● розкритий лише окремий аспект	- 1-2 бали
● реферат не зарахований	- 0 балів

Самостійна робота студента має на меті закріпити і поглибити набуті студентом знання і вміння у процесі вивчення дисципліни. Навчити студента науково грамотно оформити підготовлені ним матеріали.

Залік

Залік виставляється шляхом простого підрахунку балів отриманих за виконання 4 змістових модулів. Для того, щоб одержати залік студентам необхідно виконати всі види робіт і набрати не менше 50 балів. Якщо студент своєчасно не здав встановлених змістових модулів, він автоматично втрачає право на допуск до екзаменаційної сесії, окрім випадків визначених деканатом Факультету історії і політології (пропуски лекційних чи семінарських занять, невиконання самостійної роботи з поважних причин тощо). При цьому деканат встановлює кінцевий термін для виконання всіх видів робіт окремо. Лише після виконання студентом всіх видів робіт і змістових модулів він одержує можливість здавати залік за талоном № 2.

Шкала перерахування оцінок

Оцінка в балах	Оцінка за іспит	Оцінка в національній шкалі	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за залік
90-100	відмінно	5	A	зараховано
81-89	добре	4	B	
71-80			C	
61-70	задовільно	3	D	
51-60			E	
25-50 (50-100)	Допускається до здачі іспиту (виставляється залік)			
0-25 (0-50) (за роботу в семестрі)	незадовільно (оцінка автоматично виставляється у відомість)	2	FX	Не зараховано
Сума балів по талону № 1, 2 0-50	незадовільно	2	FX	
Сума балів по талону № 3 0-50	незадовільно	2	F	

У науково-методичному посібнику особливу увагу відведено планам семінарських занять, наведено стислі методичні вказівки, які допоможуть студентам опрацювати наукову літературу, проаналізувати конкретні джерела, звернути увагу на вузлові проблеми, дати відповіді на поставлені запитання. Окремо перераховано питання для самостійної роботи студентів, список рекомендованих джерел та літератури до цілого курсу.

Більшість рекомендованих для наукового опрацювання опублікованих джерел і дослідницької літератури зберігаються у фондах Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Публікації, позначені астериском (*), – наявні в електронному варіанті.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усь ого	у тому числі					ус бо го	у тому числі				
		л	п	ла б	ін д	с.р .		л	п	ла б	і н д	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Слов'янські народи у 1914 – 1945 рр.												
Тема № 1. Перша світова війна як прояв кризи європейської цивілізації.		2						2				
Тема № 2. Крах європейських імперій і утворення незалежних держав.						2						2
Тема № 3. Австро-Угорська монархія в роки війни: воєнні дії і політика.						2						2
Тема № 4. Хорватські і словенські землі в роки війни.						2						2
Тема № 5. Сербія і Чорногорія під час війни.						2						2
Тема № 6. Участь Болгарії у війні.						2						2
Тема № 7. Суспільно-політичне становище Греції.						2						2
Тема № 8. Європа між демократією і диктатурою. Утворення і розвиток незалежних держав.		2										2
Тема № 9. Білорусь у складі СРСР.					2							2
Тема № 10. Польща у міжвоєнний період.			2						2			

Тема № 11. Чехословаччина між двома світовими війнами.			2						2			
Тема № 14. Болгарія у 1918 – 1939 рр.			2									2
Тема № 15. Народи Югославії у міжвоєнний період.									2			
Тема № 18. Слов'янські країни в умовах Другої світової війни.		2						2				
Тема № 19. Польське суспільство в роки війни.				2						2		
Тема № 20. Чеські землі і Словаччина під час війни.					2							2
Тема № 23. Болгарія в умовах Другої світової війни.					2							2
Тема № 24. Югославія: окупація і розчленування. Боротьба за незалежність.					2							2
Модуль 2												
Змістовий модуль 1. Слов'янські країни у 1945 – на початку ХХІ ст.												
Тема № 1. Європа і світ в умовах блокової конфронтації.		2							2			
Тема № 2. Польська Республіка у 1945 – 1989 рр.				2								2
Тема № 3. Чехословацька Республіка у 1945 – 1989 рр.					2							2
Тема № 6. Болгарія у 1944 – 1989 рр.				2							2	
Тема № 7. Югославія у 1945 – 1990 рр.				2							2	

Тема № 10. Демократичні революції і розвиток незалежних держав.		2										2
Тема № 11. Процеси трансформації у країнах Прибалтики у 1991 – 2011 рр.					2							2
Тема № 12. Білорусь у 1991 – 2011 рр.					2							2
Тема № 13. Республіка Польща у 1989 – 2011 рр.		2										2
Тема № 14. Чехія і Словаччина у 1989 – 2011 рр.					2							2
Тема № 18. Республіка Болгарія.					2							2
Тема № 19. Словенська Республіка.					2							2
Тема № 20. Хорватська Республіка.					2							2
Тема № 21. Республіка Македонія.					2							2
Тема № 22. Боснія і Герцеговина.					2							2
Тема № 23. Сербія і Чорногорія у 1991 – 2011 рр.					2							2
Разом за модулем 2												
Усього годин	90	12		18	60	90		6		4		80

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Модуль 1. Слов'янські народи у 1914 – 1945 рр.

Перша світова війна як прояв кризи європейської цивілізації. Початок Великої війни, політичні цілі учасників і зовнішні орієнтації народів та країн Центрально-Східної Європи. Загострення соціальних стосунків під час війни. Політика блокових держав щодо народів регіону. Активізація національних рухів, роль емігрантських осередків у боротьбі за державну незалежність.

Крах європейських імперій і утворення незалежних держав. Російська імперія в роки війни. Революція 1917 р. у Росії. Більшовицький переворот: зміна векторів російської політики. Польське питання в роки війни. Політика Німеччини і Австро-Угорщини в польському питанні. Акт 5 листопада 1916 р. Поляки на фронтах війни. Польський національний рух у країні й в еміграції. Проголошення незалежності Польщі. Революція 1917 р. у Білорусі і землях Балтії. Політична боротьба. Проголошення національних республік.

Австро-Угорська монархія в роки війни: воєнні дії і політика. Плани перебудови монархії. Розпад імперії та утворення Австрійської Республіки. Угорщина під час війни. Революційні події 1918 р., проголошення Угорської радянської республіки. Політика держав Антанти стосовно Угорщини. Встановлення диктатури М.Хорті. Чеські і словацькі землі в роки війни. Поляризація чеських і словацьких політичних сил: два центри еміграції. “Чехословакізм”. Чеська мафія. Чехословацька національна рада і Празький національний комітет. Словацька ліга. Клівлендська і Пітсбурзька угоди. Проголошення Чехословацької Республіки.

Хорватські і словенські землі в роки війни. Політичні орієнтації хорватських і словенських партій. Антивоєнні рухи. Хорватська і словенська політична еміграція. Зростання антиавстрійських настроїв. Югослов'янський комітет. Корфська декларація. Становище Боснії і Герцеговини.

Сербія і Чорногорія під час війни. Окупація Сербії і Чорногорії. Салонікський фронт. Сербська і чорногорська еміграція. Політика Антанти у питанні об'єднаної югослов'янської держави. Звільнення Сербії і Чорногорії. Усунення короля Ніколи. Проголошення Держави Словенців, Хорватів і Сербів. Виникнення Королівства Сербів, Хорватів і Словенців.

Участь Болгарії у війні. Антивоєнні настрої і соціальна боротьба. Капітуляція Болгарії і зміна владних структур. Македонське питання в роки війни. Національний рух македонців.

Європа між демократією і диктатурою. Післявоєнний устрій Європи: проблема кордонів і Версальська система мирних договорів. Поразка українських визвольних змагань та її наслідки. Основні етапи й тенденції світового розвитку. Нові держави Європи: вибір між демократією і тоталітаризмом. Країни Центрально-Східної Європи в міжнародних стосунках: між Німеччиною і СРСР. Назрівання нової світової війни.

Білорусь у складі СРСР. Проголошення РСРБ та формування її кордонів. Радянська система. Соціально-економічний розвиток. Проблема Західної Білорусі.

Польська Республіка у 1918 – 1939 рр. Польсько-українська і польсько-радянська війни. Ризький договір. Парламентська демократія. Соціально-економічні реформи. Державний переворот 1926 р., “санаційний” режим. Становище національних меншин. Зовнішня політика Польщі: між Німеччиною і СРСР. Пакт Молотова-Ріббентропа. Агресія проти Польщі.

Чехословаччина у міжвоєнний період. Становлення Чехословацької Республіки. Проблема кордонів. Політична система та суспільство. Конституція 1920 р. Підкарпатська Русь у складі ЧСР. Словацьке суспільство та його політики. Ідеологія чехословакізму. Німецька меншина. Політична боротьба 1930-х років. Культурне життя. Зовнішня політика ЧСР. Мюнхенська угода. Поділ Чехословаччини.

Болгарія у 1918 – 1939 рр. Болгарія в умовах післявоєнної кризи. Боротьба за владу. Уряд БЗНС і його реформи. Державний переворот 1923 р. і вересневе повстання. Соціальні конфлікти і політична боротьба. Державні перевороти 1934-1935 рр. Режим особистої влади Бориса III. Зовнішня політика болгарських урядів. Культурний розвиток.

Південнослов'янські народи у 1918 – 1939 рр. Королівство Сербів, Хорватів, Словенців та проблема його кордонів. Державно-політичний устрій. Суспільство Королівства СХС. Соціальна і міжнаціональна боротьба. Хорватський національний рух. Державний переворот 1929 р. і проголошення Королівства Югославія. Ідеологія “югославізму”. Сербська домінація. Становище хорватів, словенців, чорногорців, македонців. Українці в Югославії. Зміна зовнішньополітичної орієнтації країни. Сербо-хорватська угода. Політична криза на початку Другої світової війни. Культурне життя народів Югославії.

Слов'янські країни в умовах Другої світової війни. Новий поділ Європи. Передумови і початок війни. Міжнародні відносини на початковому етапі війни. Фашистський “новий порядок”. Окупаційні режими і суспільства країн-сателітів. Німецько-радянська війна. Рух Опору в окупованих країнах. Політичні орієнтації Руху Опору. Зміни суспільної свідомості народів регіону в роки війни. Антигітлерівська коаліція. Центральна-Східна Європа в політиці Великої Трійки. Розгром Німеччини та її сателітів, геополітичні зміни в регіоні. Встановлення режимів “народної демократії”.

Народи і країни регіону: без можливості вибору. Народи Балтії і Білорусь в роки війни. Включення держав Балтії до складу СРСР. Німецька окупація, створення протекторату “Остланд”. Відновлення радянського режиму в Балтії. Білорусь в роки війни: окупація і антифашистський рух. Визволення Білорусі від німецької окупації.

Польське суспільство в роки війни: соціальні і свідомісні зрушення. Окупаційний режим на польських землях. Польський еміграційний уряд і Рух Опору на окупованих землях. Політика СРСР у

польському питанні. Польсько-радянський договір 1941 р. Поляки у СРСР. Розрив відносин СРСР з еміграційним урядом. Польське питання на міжнародній арені. Варшавське повстання. Вступ Червоної Армії на територію Польщі і встановлення режиму “народної демократії”.

Чеські землі і Словаччина під час війни. Гітлерівська політика в протектораті Богемія і Моравія. Два центри чеської еміграції. Рух Опору. Чеське суспільство часів війни. Політика еміграційного уряду Чехословаччини. Чесько-словацькі стосунки. Словацька держава: устрій і політика. Словацька еміграція. Словацька Національна рада. Національне повстання 1944 р. Утворення Національного фронту чехів і словаків. Визволення Словаччини і Чехії. Празьке повстання 1945 р. Відновлення Чехословацької Республіки.

Болгарія. Окупація Західної Фракії, Вардарської Македонії і Східної Сербії. Розгортання Руху Опору. Програма Вітчизняного фронту і боротьба БРП за її реалізацію. Легальна опозиція. Питання Балканської федерації. Політична криза 1943-1944 рр. Вересневий переворот 1944 р. та його наслідки.

Югославія: окупація і розчленування. Боротьба за незалежність. Утворення Незалежної Держави Хорватія. Сербо-хорватський конфлікт. Політика Німеччини, Італії, Болгарії та Угорщини на окупованих теренах. “Новий порядок” і ставлення суспільства до нього: національні і політичні аспекти. Югославський еміграційний уряд та його політика. Четники в Русі Опору. Діяльність Компартії Югославії, партизанський рух. Утворення комуністичних органів влади. Югославське питання в політиці держав Антигітлерівської коаліції. Угоди Тіто-Шубашич. Утворення і діяльність Тимчасового уряду. Визволення Югославії.

Модуль 2. Слов’янські країни у 1945 – на початку XXI ст.

Європа і світ в умовах блокової конфронтації. Повеєнне мирне врегулювання у Центрально-Східній Європі. Розширення сфери впливу СРСР. Початок “холодної війни”. Розстановка політичних сил. Режим “народної демократії”. Перетворення 1944 – 1947 рр. Наступ комуністичних сил. Комінформбюро. Громадянська війна в Греції. Радянсько-югославський конфлікт та його наслідки. Сталінізація країн регіону. Формування соціалістичного блоку: РЕВ, Варшавський Договір. Лібералізація комуністичних режимів. Суспільно-політичні кризи і повстання в країнах соціалістичного табору. Радянсько-албанський конфлікт та радянсько-румунські суперечності. Пошуки економічних важелів розвитку. “Празька весна” 1968 р. “Доктрина Брежнєва”. Антикомуністична опозиція та еміграція. Польська криза 1980-1981 рр. Горбачовська “перебудова” у СРСР. “Ерозія” тоталітарних режимів.

Комуністичні експерименти в країнах Центрально-Східної Європи. Республіки Балтії у складі СРСР. Радянський режим. Соціальні та економічні зміни. Репресії та депортації. Національна свідомість і радянська політика. Лібералізація режиму за часів М.Горбачова. Проголошення незалежності

республік Балтії. Білорусь у складі СРСР. Суспільно-політичний розвиток. Проголошення незалежності Республіки Білорусь.

Польська Республіка після війни: нові кордони, соціально-економічні перетворення та політична боротьба. Референдум і вибори 1947 р. Акція “Вісла”. Утвердження комуністичної диктатури. Репресії. Конституція ПНР. Стосунки держави і церкви. Суспільно-політична криза 1956 р. Лібералізація режиму та її обмеження. Економічний розвиток і соціальні зміни. Суспільна свідомість й культурне життя. Суспільно-політична кризи 1968 і 1970 р. Режим Е.Герека. Виникнення і діяльність політичної опозиції. Криза 1980-1981 рр. “Солідарність”. Пошуки шляхів виходу з кризи. Воєнний стан. “Ерозія” тоталітарного суспільства. Угода “круглого столу”.

Чехословацька Республіка. Режим “народної демократії”. Лютневий переворот 1948 р. і встановлення тоталітарного устрою. Репресії проти опозиції. Чесько-словацькі стосунки. Соціально-економічні зміни. Суспільна свідомість та комуністична ідеологія. “Відлига” і суспільство Чехословаччини. Зростання опозиційних настроїв. Формування ідеології “демократичного соціалізму”. “Працька весна” 1968 р. Інтервенція країн Варшавського Договору у Чехословаччину. Московський договір. Репресії проти опозиції. Боротьба з дисидентським рухом. Хартія-77. Чесько-словацька еміграція. Суспільна свідомість. Економічна стагнація. Словацьке питання. Назрівання кризи тоталітарного режиму.

Болгарія у 1945 – 1989 рр. Політична боротьба у 1940-х роках. Проголошення республіки. Суспільні реформи 1944-1947 рр. Болгаро-югославські суперечності. Становлення тоталітарного устрою. Репресії 1949-1953 рр. Формування режиму Т.Живкова. Спроби реформ 1970-80-х років. Кризові явища, міжетнічні стосунки та “відроджувальний процес”. Початок формування опозиції. Суспільна свідомість і культурне життя. Спроби демократизації режиму.

Югославія у 1945 – 1990 рр. Об’єднана Югославія. Утворення Федеративної Народної Республіки Югославія. Суспільно-політичні реформи. Формування режиму Й.Броз-Тіто. Радянсько-югославський конфлікт 1948 р. і його наслідки. Запровадження та функціонування системи “самоврядного соціалізму”. Суспільство Югославії 1950-70-х років. Суспільно-політична криза і реформи 1960-70-х років. Й.Броз-Тіто. Зовнішня політика. Суспільно-політичні процеси 80-х років: економіка і політика. Міжнародні стосунки. Проблема Косово. Криза югославської федерації. Інтеграція і дезінтеграція. Початок демократичних перетворень і розпаду Югославії.

Демократичні революції і розвиток незалежних держав. Розпад комуністичного табору. Міжнародні стосунки у Європі наприкінці ХХ ст. Народи і держави на політичній карті Центрально-Східної Європи: проблеми взаємин і сусідства. Демократичний вибір та його альтернативи. Політичні течії та угруповання. Рівень економічного розвитку і соціальна структура

населення. Проблема континентальної і регіональної інтеграції. Конфліктні зони. Країни Центрально-Східної Європи у міжнародних стосунках.

Білорусь. Початок демократичних реформ. Встановлення режиму О.Лукашенка. Соціально-економічний розвиток. Міжнародні позиції Білорусі.

Республіка Польща. Реформування устрою. Економічна трансформація: “шокова терапія”. Розстановка політичних сил: два табори. Перетворення і суспільна свідомість. Конституція 1997 р Зовнішня політика і взаємини з Україною. Польща у міжнародній політиці. Вступ до НАТО. Шлях до ЄС.

Чехія і Словаччина. “Оксамитова” революція 1989 р. у Чехословаччині. Суспільні реформи у Чехо-Словаччині. Нова суспільно-політична система. Економічні зміни. Питання чехо-моравсько-словацької федерації. Політична криза у Словаччині. Проголошення суверенітету Словаччини. “Мирне розлучення” Чехії і Словаччини.

Чеська Республіка: територія і населення. Державно-політичний устрій. Політичні табори. Економіка і суспільне життя. Люстрації. Зовнішня політика. Вступ до НАТО.

Словацька Республіка: територія і населення, кордони, державно-політичний устрій. Політична боротьба. Конфронтація президентської і парламентської влади. Президентські вибори 1999 р. Національне питання. Ринкові реформи. Зовнішня політика, зв'язки з Україною.

Республіка Болгарія. Відставка Т.Живкова. Трансформація БКП та утворення нових політичних партій. Домовленості “круглого столу” і парламентські вибори 1990 р. Початок економічних реформ. Конституція 1991 р. Союз Демократичних Сил при владі. Декомунізація суспільства. Гальмування ринкових реформ. Фінансова криза 1996-1997 рр. та її політичні наслідки. Уряд Т.Костова. Зовнішня політика і стосунки з Україною.

Словенська Республіка. Проголошення незалежності Словенії. Військова інтервенція проти Словенії. Державно-політичний устрій. Партії та угруповання. Ринкові реформи. Суспільство та його орієнтації. Взаємини з сусідами. Зовнішня політика Словенії.

Хорватська Республіка. Проблема кордонів і населення. Хорвато-сербський конфлікт і війна. Формування державних органів влади. Демократичні реформи. Стосунки з сусідами. Політична структура суспільства. Вибори 1999 р. Стан і перспективи хорватської економіки. Зовнішня політика Хорватії.

Республіка Македонія: проголошення незалежності, проблема кордонів і міжнародного визнання. Міжнаціональні стосунки. Соціально-господарський розвиток. Політична боротьба. Вибори 1998-1999 рр. та їх наслідки. Відносини з сусідніми країнами та зовнішньополітичні пріоритети.

Боснія і Герцеговина. Референдум 1992 р. Проголошення незалежності. Міжетнічні стосунки і конфлікти. Міжнаціональна війна. Утворення мусульmano-хорватської федерації. Втручання міжнародного

співтовариства. Дейтонські угоди. Федералізація Боснії і Герцеговини. Основні риси суспільно-політичного розвитку. Боснія і Герцеговина на міжнародній арені.

Сербія і Чорногорія. Створення і розвиток Союзної Республіки Югославія. Сербо-чорногорська федерація та її державно-політичний устрій. Сербська домінація. Режим С.Мілошевича. Формування і діяльність опозиції. Ринкові реформи. Суспільні орієнтації сербів і чорногорців. Етнічні чистки у Косово. Сербо-албанський конфлікт і втручання НАТО. Запровадження міжнародного контролю в Косово. Сербо-чорногорські суперечності. Переворот 2000 р. Міжнародні позиції і зовнішня політика СРЮ.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Денна форма навчання

ТЕМА № 1. Польща у міжвоєнний період

1. Польські землі в роки Першої світової війни. Розвиток національно-визвольного руху.
2. Польське питання на заключному етапі війни. Утворення незалежної Польської держави і установлення її кордонів.
3. Формування політичної системи Другої Речі Посполитої. Конституція 1921 р. Криза парламентаризму та державний переворот 1926 р.
4. Загострення кризи режиму “санації”. Конституція 1935 р.
5. “Санація” в другій половині 30-х років.

Ключові терміни

Демократія, політичний режим, санація, колонізація, державний переворот, авторитарний режим, пацифікація, національні меншини, аграризм, третій шлях.

Реферати

Юзеф Пілсудський: людина і політичний діяч

Становище українців Волині і Галичини під владою Польщі у 1919 – 1939 рр.

Рекомендовані джерела та література

1. Хрестоматія по истории южных и западных славян: В 3 т. – Минск, 1991. – Т. 3.
2. Хрестоматія по новейшей истории: В 3 т. – Т. 3. – Москва, 1966.
3. Дюррозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. – Київ, 1995.
4. Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейших времен до наших дней. – Варшава, 1995.
5. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 200

6. История южных и западных славян. Новейшее время / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З. С. Ненашевой. – Т. 2. – Москва, 1998.
7. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001.
8. Клеванский А.Х. Некоторые теоретические вопросы истории кризиса буржуазной политической системы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы // Советское славяноведение. – 1993. – № 3.
9. Манусевич А.Я. “Санация” у власти // Новая и новейшая история. – 1987. – № 4.
10. Матвеев Г.Ф. “Третий путь”? Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в междувоенный период. – М., 1992.
11. Михутина И.В. Майский переворот 1926 г. в Польше // Советское славяноведение. – 1989. – № 6.
12. Неленч Д., Неленч Т. Юзеф Пилсудский – легенды и факты. – М., 1990.
13. Политические системы в странах Юго-Восточной Европы. 1917 – 1929. – Москва, 1988.
14. Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917 – 1945 рр. Навчальний посібник. – Київ, 1997.
15. Штарський М. Юзеф Пілсудський. Факти і міфи // Український історичний журнал. – 1992. – № 4-5.
16. Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів, 1993.
17. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття / Підручник для вищих навчальних закладів. – Львів, 2005.

Методичні рекомендації

При підготовці **першого питання** необхідно звернути увагу на формування польської проблематики у політиці урядів Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій, створенні польських легіонів із

військовополонених у Німеччині та Франції, наданні німецькими властями обмеженої автономії полякам Великої Польщі, еволюції державницького питання у програмах польських політичних партій – ендеків та соціалістів, тощо.

Під час розгляду **другого питання** слід висвітлити активізацію державотворчих процесів на польських землях у кінці Першої світової війни, обставини створення у Любліні Тимчасового народного уряду Польської Республіки, умов за яких відбулася передача влади Ю. Пілсудському, й було утворено незалежну Польську Республіку. Також потрібно визначити обставини за яких вирішувалося польське питання на Паризькій мирній конференції, визначити вплив держав Антанти на устанавлення західних кордонів Польщі, встановити роль українсько-польських відносин на перебіг польсько-радянської війни і визначення східного кордону країни.

У **третьому питанні** варто встановити основні економічні та соціальні проблеми, з якими зіткнулися перші уряди міжвоєнної Польщі; визначити, які програми розвитку країни висували політичні партії та їх пошук альтернативних шляхів розвитку Польщі. Окремий акцент при цьому потрібно зробити на програмах федералізації Ю. Пілсудського та інкорпорації Р. Дмовського. Уваги студентів потребують питання висвітлення виборів до законодавчого сейму (січень 1919 р.), прийняття “Малої Конституції”, схвалення у 1921 р законодавчим сеймом конституції Польщі, ролі українського питання в політиці Польщі, а також непослідовності демократизації суспільного життя у Польщі у 1921 – 1926 рр. Слід також проаналізувати передумови та причини визрівання необхідності корінних змін в державному устрої і державного перевороту 1926 р.

До **четвертого питання** слід підготувати матеріал щодо суті конституційних поправок та доповнень (1926 р.), еволюції “санаційного” режиму, посилення протиборства між прихильниками парламентської

демократії та “санаційного” режиму у 1926 – 1935 рр., впливу світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. на соціально-економічне становище Польщі, обставин, за яких відбулося схвалення конституції 1935 р. При цьому варто також простежити національні суперечності у Польщі, колонізаційну політику та “пацифікацію”, ставлення санаційних урядів до українського питання, намагання польських властей співпрацювати з нацистською Німеччиною.

Підготовка до **п’ятого питання** вимагає знання і розуміння еволюції санаційного режиму після смерті Ю. Пілсудського, зокрема спроб окремих польських політиків загравати з національними меншинами, домовитися про спільну зовнішню політику з А. Гітлером. Необхідно також з’ясувати характер соціально-економічного розвитку Польщі у 1935 – 1939 рр., причини покращення взаємин між Польщею та Францією і Великобританією і причин погіршення стосунків із СРСР та Німеччиною. Слід виокремити фактори, що зумовлювали політичну слабкість польської держави і зумовили її швидкий крах у вересні 1939 р.

Контрольні запитання

1. Визначте під владою якої з імперій поляки змогли створити найкращі умови для здобуття своєї незалежності.
2. Що зумовлювало складну політичну боротьбу у Польщі у 1919 – 1926 рр. і слабкість представницьких органів влади?
3. Визначте передумови та причини державного перевороту 12 травня 1926 р. у Польщі.
4. Як впливала політика санаційного режиму на перебіг соціальних та національних конфліктів у Польщі у 1926 – 1935 рр.?
5. Чим була зумовлена відносна стабілізація політичного та соціально-економічного становища Польщі у 1935 – 1939 рр.?

ТЕМА № 2. Чехословаччина між двома світовими війнами

1. Чеський і словацький національні рухи в роки Першої світової війни.
2. Проголошення Чехословацької Республіки та визначення її кордонів. Становлення чехословацької державності. Конституція 1920 р.
3. Національна політика Чехословацької Республіки.
4. ЧСР в системі міжнародних відносин. Мюнхенська змова.
5. Окупація частини ЧСР. “Друга чехословацька республіка”. Проголошення автономії Словаччини та Підкарпатської Русі.

Ключові терміни

Австролялізм, чехословакізм, Мартинська декларація, республіка, аграризм, третій шлях, Судейська криза, аншлюс, гейнлейнівці, Мюнхенська змова.

Реферати

Томаш Масарик – творець незалежної Чехословаччини.

Едуард Бенеш – людина і політичний діяч.

Українці в національній політиці Чехословаччини.

Рекомендовані джерела та література

1. Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. / Отв. ред. В.Б. Мельцер, Г.И. Чернявский. – Минск, 1991. – Т. 3.
2. Год кризиса 1938 – 1939 гг. Документы и материалы. В 2 т. – М., 1990.
3. Документы по истории Мюнхенского сговора. 1937 – 1939. – М., 1979.
4. История южных и западных славян. – Т. 2. Новейшее время. / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. – Москва, 1998.
5. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001.

6. Кізченко А.Ф. Напередодні трагедії: 3 історії зовнішньої політики Чехословаччини (1935 – 1938 рр.). – Київ, 1971.
7. Коротка історія Чехії і Словаччини / За ред. проф. П.С. Федорчака. – Івано-Франківськ, 1999.
8. Крал В. Дни которые потрясли Чехословакию. – М., 1980.
9. Крал В. План “Зет”. – М., 1978.
10. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – Москва, 1988.
11. Моначинський О. Під прапором боротьби за мир (Мюнхен – 1938 і “оксамитова” окупація Чехословаччини) // Політика і час. – 1998. – № 10.
12. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття : Підручник для вищих навчальних закладів. – К., 2005.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на **перше питання** потрібно з'ясувати обставини, за яких Чехія та Словаччина опинилися втягнуті у Першу світову війну; визначити національні прагнення чехів і словаків у роки війни; встановити причини їх масового дезертирства з австрійської та угорської армій; проаналізувати політичні програми старочехів, младочехів та чеських емігрантів; причини посилення Чеського Національного комітету.

У **другому питанні** варто знати коли і як відбулося проголошення Чехословацької держави та формування першого її уряду; обставини схвалення “Мартинської декларації” 30 жовтня 1918 р.; умов приєднання Словаччини до Чехії та включення Підкарпатської Русі (Закарпаття) до складу Чехословаччини; установлення кордонів Чехословаччини; вивчити суть теорії “чехословакізму”; з'ясувати політичні та соціально-економічні реформи перших урядів Чехословаччини, а також обставин прийняття Конституції 1920 р.

При підготовці до **третього питання** слід проаналізувати політичне та соціально-економічне становище словаків і німців у ЧСР, політику урядів ЧСР щодо Підкарпатської Русі, обставин виникнення судетсько-німецького руху в ЧСР, причин появи Судейської кризи.

В **четвертому питанні** потрібно визначити чому Чехословаччина стала заручником Версальсько-Вашингтонської системи, як проблема кордонів країни впливала на зовнішні зв'язки ЧСР з Францією і іншими європейськими країнами, які саме фактори зумовили участь ЧСР у Малій Антанті. Слід також визначити причини підтримки Чехословаччиною англо-французької зовнішньої політики, покращення взаємин між ЧСР та СРСР; варто також знати про передумови, перебіг та наслідки таємних переговорів уряду ЧСР з гітлерівською Німеччиною; ставлення керівництва ЧСР до ультиматуму про передачу Німеччині Судет; Мюнхенської угоди та її наслідків для ЧСР.

П'яте питання вимагає вивчення процесу окупації Німеччиною прикордонних районів ЧСР, внутрішньої та зовнішньої політики “Другої чехословацької республіки”, аналізу подій пов'язаних із проголошенням автономії Словаччиною та Підкарпатською Руссю, утворенням у березні 1939 р. на окупованій чеській території “Протекторату Богемії і Моравії”.

Контрольні запитання

1. Що поєднувало і що роз'єднували інтереси чехів і словаків у роки Першої світової війни?
2. Чим було зумовлено формування в Чехословаччині демократичного політичного режиму і відносно ліберальної соціальної та національної політики її урядів?
3. Які національні проблеми Чехословаччини мали негативні наслідки для країни?
4. Чому позиції Чехословаччини на міжнародній арені у 1918 – 1939 рр. виявилися слабкими?

5. Що зумовило політичний крах, та розпад Чехословаччини у 1938 – 1939 рр.?

ТЕМА № 3. Народи Югославії у міжвоєнний період

1. Югославські землі в роки Першої світової війни. Розвиток національно-визвольного руху.
2. Держава словенців, хорватів та сербів (СХС).
3. Зовнішня і внутрішня політика Королівства сербів, хорватів та словенців (СХС) у 1919 – 1929 рр.
4. Державний переворот 1929 р. та його наслідки.
5. Королівство Югославії в другій половині 30-х років. Політика уряду М. Стоядіновича.
6. Зовнішньополітичні орієнтації в керівних колах Югославії. Державний переворот 1941 р.

Ключові терміни

Корфська декларація, панхорватизм, ідея “Великої Сербії” югославізм, трийменний народ, Югославія, державний переворот, абсолютна монархія, королівство, диктатура.

Реферат

Династія Карагеоргійовичів та створення Югославії.

Рекомендовані джерела та література

1. Хрестоматия по истории южных и западных славян. – В 3 т. (Отв. ред. В.Б. Мельцер, Г.И. Чернявский. – Минск, 1991. – Т. 3.
2. Бейліс О. С. Новітня історія Югославії (1918 – 1974 рр.). – Львів, 1975.
3. Джурич М. М. Образование многонационального государства Югославия. 1918 – 1921. – Москва, 1970.
4. Історія Центрально-Східної Європи. Посіб. для студентів істор. і гуманіт. факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001.

5. Історія західних та південних слов'ян. XX століття. – Харків, 1998.
6. История южных и западных славян. – Т. 2. Новейшее время / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. – Москва, 1998.
7. Писарев Ю.А. Создание югославского государства в 1918 г.: уроки истории // Новая и новейшая история. – 1992. – № 1.
8. Политические системы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 1917 – 1929 гг. – Москва, 1988
9. Черній А.І., Черній В.А. Історія південних і західних слов'ян. В 3 частинах. Частина I, II, III (Від найдавніших часів до кінця XX ст.). – Рівне, 1999.
10. Яровий В. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. Курс лекцій. – К., 1996.
11. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття: Підручник для вищих навчальних закладів. – К., 2005.

Методичні рекомендації

При розгляді **першого питання** студенти повинні з'ясувати хід війни між Австро-Угорщиною та Сербією і Чорногорією, політику держав Антанти у югославському питанні, особливості антивоєнного і національно-визвольного рухів на югославських землях, умов Корфської декларації.

У **другому питанні** варто знати обставини проголошення Держави словенців, хорватів, сербів, спроби реалізувати ліберальну внутрішню та добросусідську зовнішню політику та причини припинення існування держави. Роль міжнародного фактора у цих подіях.

При підготовці до **третього питання** слід наголосити на передумовах і причинах створення Королівства сербів, хорватів, словенців, визначити основні події у процесі формування цієї держави, головні напрямки її внутрішньої та зовнішньої політики – аграрна реформа, національне питання та ін.

Готуючись до **четвертого питання** необхідно з'ясувати передумови, причини та політичний зміст державного перевороту 1929 р. у Королівстві СХС, суть концепції “трийменного народу”, визначити суспільно-політичну базу монархічного режиму, причини посилення королівської диктатури та декларування конституцією 1931 р. значення парламентської системи і демократичних свобод, вивчити вплив світової економічної кризи на Югославію, роль у нормалізації економіки країни уряду М. Стоядіновича. Окрім того потрібно звернути увагу на наявність міжнаціональних суперечностей та спроби їх розв'язання, умови надання Хорватії автономії.

У **п'ятому питанні** потрібно висвітлити передумови та причини політичного зближення Югославії із нацистською Німеччиною, інші зовнішньополітичні орієнтації керівних кіл Югославії, причини державного перевороту 1941 р. та його наслідків для подальшої долі Югославії.

Контрольні запитання

1. Які політичні програми висували словенці, хорвати та серби у роки Першої світової війни?
2. Що зумовило політичну слабкість Держави словенців, хорватів і сербів?
3. Які соціально-економічні та політичні реформи проводилися у Королівстві сербів, хорватів та словенців?
4. Які наслідки для політичного, соціально-економічного та культурного розвитку народів Югославії мав державний переворот 1929 р.?
5. Чому на початку 1940-х рр. відбулося зближення керівництва Югославії з лідерами нацистської Німеччини та фашистської Італії? І чому дії югославської еліти не знайшли підтримки серед населення держави?

Заочна форма навчання

ТЕМА № 1. Болгарія у 1944 – 1989 рр.

1. Формування нового політичного режиму у 1944 – 1948 рр.
2. Монополізація влади компартією і початок побудови соціалізму.
3. Особливості тоталітарного режиму у Болгарії та його криза.
4. Крах тоталітаризму у Болгарії. Трансформація болгарського суспільства.

Ключові терміни

Національне визволення, реформи, Народна Республіка Болгарія, культ особи, народна демократія, тоталітарний режим, політичні репресії, індустріалізація, колективізація, соціалізм, “відроджувальний процес”.

Реферати

Культ особи Червінкова та його наслідки.

Процеси демократизації Болгарії наприкінці 1980-х рр.

Рекомендовані джерела та література

1. Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С.Головатий. – Київ, 1996.
2. Постолювський Р.М., Пугач С.П., Страшнюк Р.Ю. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944-1953). Хрестоматія для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України. – Харків, 2000.
3. Власть – общество – реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века / Отв. ред. Э. Г. Задорожнюк. – М.: Наука, 2006. – 442 с.
4. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 - 2002 рр.). – Київ, 2004.
5. История Болгарии. В 2 т. – Москва, 1955. Т. 2.

6. История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века. – Москва, 1997.
7. История южных и западных славян. Курс лекций. – Москва, 1998. – Т. 2.
8. Історія південних і західних слов'ян. Підручник. – Київ, 1987.
9. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 660 с.
10. Краткая история Болгарии: С древнейших времен до наших дней. – Москва, 1987.
11. Криль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 284 с.
12. Политические системы СССР и стран Восточной Европы. 20 – 60-е годы. – Москва, 1991.
13. Політичні кризи та антитоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50-80-ті роки XX ст.). – Харків, 2000.
14. Пугач Є. П. Встановлення тоталітарних режимів в Центральній та Південно-Східній Європі. – Харків, 2008.
15. Пугач Є.П., Страшнюк С.Ю. Історія західних та південних слов'ян XX століття. Посібник. – Харків, 1998.
16. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т. 1-3. – М., 2000-2002.
17. Чапиров К. Из записок помощницы Тодора Житкова // Новая и новейшая история. – 1991. – № 6.
18. Яровий В.І. Історія західних і південних слов'ян у XX столітті. Курс лекцій. – Київ, 1996.
19. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-90-ті роки XX ст. – Київ, 1997.
20. Яровий Я. І. Новітня історія Центральноєвропейських та балканських країн. XX століття. – Київ, 2005.

Методичні рекомендації

По **першому питанню** необхідно проаналізувати політичну боротьбу у Болгарії у 1944 – 1948 рр., обставини ліквідації монархії і проголошення республіки, характер і значення суспільних та економічних реформ 1944 – 1947 рр.

У **другому питанні** варто звернути увагу процеси встановлення тоталітарного режиму у Болгарії, політичні репресії 1949 – 1953 рр., формування культу особи Червінкова, виникнення болгарсько-югославських суперечностей.

При підготовці **третього питання** необхідно висвітлити особливості політичного режиму Т. Живкова, його внутрішню та зовнішню політику, спроби реформ у 1970-х – 1980-х рр., причинах посилення кризових явищ, погіршення міжетнічних стосунків та появи “мусульманського питання”.

Вивчаючи **четверте питання** слід проаналізувати передумови та причини появи опозиції до комуністичного режиму у Болгарії, визначити основні методи її діяльності, політичні та соціально-економічні цілі, вплив на зміни у суспільній свідомості і культурному житті і спричинили поступову демократизацію країни.

Контрольні запитання

1. Чому болгарським комуністам вдалося досить швидко захопити владу у країні?
2. Що зумовило розгортання політичних репресій у Болгарії у 1949 – 1953 рр.?
3. Якими були основні напрямки зовнішньої і внутрішньої політики урядів Болгарії у 1960-х – 1970-х рр.?
4. Чим були спричинені спроби демократизації Болгарії у другій половині 1980-х рр.?

ТЕМА № 2. Югославія у 1945 – 1990 рр.

1. Утворення Федеративної Народної Республіки Югославія.
2. Конфлікт “Сталін – Тіто” та побудова “самоврядного соціалізму” у Югославії.
3. Суспільно-політична криза і реформи 1960-х – 1970-х рр.
4. Загострення соціальних та економічних протиріч у Югославії після смерті Й. Тіто.

Ключові терміни

Народна революція, самоврядний соціалізм, ФНРЮ, СФРЮ, міжетнічні конфлікти, Косово, автономний край, федерація, республіка, рух неприєднання.

Реферат

Вплив конфлікту “Сталін – Тіто” на соціально-економічний розвиток Югославії у 1950-х – 1970-х рр.

Рекомендовані джерела та література

1. Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С.Головатий. – Київ, 1996.
2. Постоловський Р.М., Пугач СП., Страшнюк Р.Ю. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944-1953). Хрестоматія для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України. – Харків, 2000.
3. Власть – общество – реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века / Отв. ред. Э. Г. Задорожнюк. – М.: Наука, 2006. – 442 с.
4. Баран З., Кріль М. Історія Югославії. 1918-1990 рр. Текст лекцій. – Львів, 1997.
5. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 рр.). – Київ, 2004.

6. История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века. – Москва, 1997.
7. История Югославии. В 2 т. – Москва, 1963. – Т. 2.
8. История южных и западных славян. Курс лекций. – Москва, 1998. – Т. 2.
9. Історія південних і західних слов'ян. Підручник. – Київ, 1987.
10. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 660 с.
11. Криль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 284 с.
12. Политические системы СССР и стран Восточной Европы. 20 – 60-е годы. – Москва, 1991.
13. Політичні кризи та антитоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50-80-ті роки XX ст.). – Харків, 2000.
14. Пугач Є. П. Встановлення тоталітарних режимів в Центральній та Південно-Східній Європі. – Харків, 2008.
15. Пугач Є.П., Страшнюк С.Ю. Історія західних та південних слов'ян XX століття. Посібник. – Харків, 1998.
16. Фрейдзон В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.). – СПб.: Алатая, 2001. – 318 с.
17. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т. 1-3. – М., 2000-2002.
18. Яровий В.І. Історія західних і південних слов'ян у XX столітті. Курс лекцій. – Київ, 1996.
19. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-90-ті роки XX ст. – Київ, 1997.
20. Яровий Я. І. Новітня історія Центральноєвропейських та балканських країн. XX століття. – Київ, 2005.

Методичні рекомендації

По **першому питанню** необхідно вивчити обставини утворення Федеративної Народної Республіки Югославія, характер впроваджуваних тут суспільно-політичних реформ у 1945 – 1948 рр., причин формування режиму Й. Броз-Тіто.

У **другому питанні** варто з'ясувати передумови, причини та політичний зміст радянсько-югославського конфлікту 1948 р., а також його наслідки, зокрема – запровадження та функціонування системи “самоврядного соціалізму”.

При підготовці **третього питання** слід проаналізувати становище суспільства Югославії 1950 – 1970-х рр., визначити причини суспільно-політичної кризи і характер реформ 1960 – 1970-х рр., їхній вплив на зовнішню політику держави, ініціативу руху неприєднання, покращення взаємин із країнами Західної Європи.

Вивчаючи **четверте питання** потрібно простежити суспільно-політичні процеси у Югославії у 1980-х рр., визначити основні напрямки розвитку економічної та політичної системи країни після смерті Й. Тіто. Особливу увагу слід відвести аналізу причин загострення міжнаціональних протиріч, виникнення проблема Косово та загальної кризи югославської федерації, процеси інтеграції та дезінтеграції, початок демократичних перетворень і розпаду Югославії.

Контрольні запитання

1. В чому полягали особливості встановлення комуністичного режиму у Югославії?
2. Чим було зумовлено конфлікт “Сталін – Тіто” і які він мав наслідки?
3. Який характер носили політичні та економічні реформи у Югославії у 1960-х – 1970-х рр.?
4. Які фактори сприяли посиленню дезінтеграції Югославії?

ПИТАННЯ НА САМОСТІЙНЕ ВИВЧЕННЯ

Крах європейських імперій і утворення незалежних держав. Російська імперія в роки війни. Революція 1917 р. у Росії. Більшовицький переворот: зміна векторів російської політики. Польське питання в роки війни. Політика Німеччини і Австро-Угорщини в польському питанні. Акт 5 листопада 1916 р. Поляки на фронтах війни. Польський національний рух у країні й в еміграції. Проголошення незалежності Польщі. Революція 1917 р. у Білорусі і землях Балтії. Політична боротьба. Проголошення національних республік.

Австро-Угорська монархія в роки війни: воєнні дії і політика. Плани перебудови монархії. Розпад імперії та утворення Австрійської Республіки. Угорщина під час війни. Революційні події 1918 р., проголошення Угорської радянської республіки. Політика держав Антанти стосовно Угорщини. Встановлення диктатури М.Хорті. Чеські і словацькі землі в роки війни. Поляризація чеських і словацьких політичних сил: два центри еміграції. “Чехословакізм”. Чеська мафія. Чехословацька національна рада і Празький національний комітет. Словацька ліга. Клівлендська і Пітсбурзька угоди. Проголошення Чехословацької Республіки.

Хорватські і словенські землі в роки війни. Політичні орієнтації хорватських і словенських партій. Антивоєнні рухи. Хорватська і словенська політична еміграція. Зростання антиавстрійських настроїв. Югослов’янський комітет. Корфська декларація. Становище Боснії і Герцеговини.

Сербія і Чорногорія під час війни. Окупація Сербії і Чорногорії. Салонікський фронт. Сербська і чорногорська еміграція. Політика Антанти у питанні об’єднаної югослов’янської держави. Звільнення Сербії і Чорногорії. Усунення короля Ніколи. Проголошення Держави Словенців, Хорватів і Сербів. Виникнення Королівства Сербів, Хорватів і Словенців.

Участь Болгарії у війні. Антивоєнні настрої і соціальна боротьба. Капітуляція Болгарії і зміна владних структур. Македонське питання в роки війни. Національний рух македонців.

Білорусь у складі СРСР. Проголошення РСРБ та формування її кордонів. Радянська система. Соціально-економічний розвиток. Проблема Західної Білорусі.

Польське суспільство в роки війни: соціальні і свідомісні зрушення. Окупаційний режим на польських землях. Польський еміграційний уряд і Рух Опору на окупованих землях. Політика СРСР у польському питанні. Польсько-радянський договір 1941 р. Поляки у СРСР. Розрив відносин СРСР з еміграційним урядом. Польське питання на міжнародній арені. Варшавське повстання. Вступ Червоної Армії на територію Польщі і встановлення режиму “народної демократії”.

Чеські землі і Словаччина під час війни. Гітлерівська політика в протектораті Богемія і Моравія. Два центри чеської еміграції. Рух Опору. Чеське суспільство часів війни. Політика еміграційного уряду Чехословаччини. Чесько-словацькі стосунки. Словацька держава: устрій і

політика. Словацька еміграція. Словацька Національна рада. Національне повстання 1944 р. Утворення Національного фронту чехів і словаків. Визволення Словаччини і Чехії. Празьке повстання 1945 р. Відновлення Чехословацької Республіки.

Болгарія. Окупація Західної Фракії, Вардарської Македонії і Східної Сербії. Розгортання Руху Опору. Програма Вітчизняного фронту і боротьба БРП за її реалізацію. Легальна опозиція. Питання Балканської федерації. Політична криза 1943-1944 рр. Вересневий переворот 1944 р. та його наслідки.

Югославія: окупація і розчленування. Боротьба за незалежність. Утворення Незалежної Держави Хорватія. Сербо-хорватський конфлікт. Політика Німеччини, Італії, Болгарії та Угорщини на окупованих теренах. “Новий порядок” і ставлення суспільства до нього: національні і політичні аспекти. Югославський еміграційний уряд та його політика. Четники в Русі Опору. Діяльність Компартії Югославії, партизанський рух. Утворення комуністичних органів влади. Югославське питання в політиці держав Антигітлерівської коаліції. Угоди Тіто-Шубашич. Утворення і діяльність Тимчасового уряду. Визволення Югославії.

Демократичні революції і розвиток незалежних держав. Розпад комуністичного табору. Міжнародні стосунки у Європі наприкінці ХХ ст. Народи і держави на політичній карті Центрально-Східної Європи: проблеми взаємин і сусідства. Демократичний вибір та його альтернативи. Політичні течії та угруповання. Рівень економічного розвитку і соціальна структура населення. Проблема континентальної і регіональної інтеграції. Конфліктні зони. Країни Центрально-Східної Європи у міжнародних стосунках.

Білорусь у 1991 – 2011 рр. Початок демократичних реформ. Встановлення режиму О.Лукашенка. Соціально-економічний розвиток. Міжнародні позиції Білорусі.

Республіка Польща у 1989 – 2011 рр. Реформування устрою. Економічна трансформація: “шокова терапія”. Розстановка політичних сил: два табори. Перетворення і суспільна свідомість. Конституція 1997 р. Зовнішня політика і взаємини з Україною. Польща у міжнародній політиці. Вступ до НАТО. Шлях до ЄС.

Чехія і Словаччина у 1989 – 2011 рр. “Оксамитова” революція 1989 р. у Чехословаччині. Суспільні реформи у Чехо-Словаччині. Нова суспільно-політична система. Економічні зміни. Питання чехо-моравсько-словацької федерації. Політична криза у Словаччині. Проголошення суверенітету Словаччини. “Мирне розлучення” Чехії і Словаччини.

Чеська Республіка: територія і населення. Державно-політичний устрій. Політичні табори. Економіка і суспільне життя. Люстрації. Зовнішня політика. Вступ до НАТО.

Словацька Республіка: територія і населення, кордони, державно-політичний устрій. Політична боротьба. Конфронтація президентської і парламентської влади. Президентські вибори 1999 р. Національне питання.

Ринкові реформи. Зовнішня політика, зв'язки з Україною.

Республіка Болгарія. Відставка Т.Живкова. Трансформація БКП та утворення нових політичних партій. Домовленості “круглого столу” і парламентські вибори 1990 р. Початок економічних реформ. Конституція 1991 р. Союз Демократичних Сил при владі. Декомунізація суспільства. Гальмування ринкових реформ. Фінансова криза 1996-1997 рр. та її політичні наслідки. Уряд Т.Костова. Зовнішня політика і стосунки з Україною.

Словенська Республіка. Проголошення незалежності Словенії. Військова інтервенція проти Словенії. Державно-політичний устрій. Партії та угруповання. Ринкові реформи. Суспільство та його орієнтації. Взаємини з сусідами. Зовнішня політика Словенії.

Хорватська Республіка. Проблема кордонів і населення. Хорвато-сербський конфлікт і війна. Формування державних органів влади. Демократичні реформи. Стосунки з сусідами. Політична структура суспільства. Вибори 1999 р. Стан і перспективи хорватської економіки. Зовнішня політика Хорватії.

Республіка Македонія: проголошення незалежності, проблема кордонів і міжнародного визнання. Міжнаціональні стосунки. Соціально-господарський розвиток. Політична боротьба. Вибори 1998-1999 рр. та їх наслідки. Відносини з сусідніми країнами та зовнішньополітичні пріоритети.

Боснія і Герцеговина. Референдум 1992 р. Проголошення незалежності. Міжетнічні стосунки і конфлікти. Міжнаціональна війна. Утворення мусульmano-хорватської федерації. Втручання міжнародного співтовариства. Дейтонські угоди. Федералізація Боснії і Герцеговини. Основні риси суспільно-політичного розвитку. Боснія і Герцеговина на міжнародній арені.

Сербія і Чорногорія у 1991 – 2011 рр. Створення і розвиток Союзної Республіки Югославія. Сербо-чорногорська федерація та її державно-політичний устрій. Сербська домінація. Режим С.Мілошевича. Формування і діяльність опозиції. Ринкові реформи. Суспільні орієнтації сербів і чорногорців. Етнічні чистки у Косово. Сербо-албанський конфлікт і втручання НАТО. Запровадження міжнародного контролю в Косово. Сербо-чорногорські суперечності. Переворот 2000 р. Міжнародні позиції і зовнішня політика СРЮ. Проголошення незалежності Чорногорії. Проголошення незалежності Сербії.

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Національно-визвольний рух поляків у роки Першої світової війни.
2. Мюнхенська змова: передумови та наслідки.
3. Чеські землі в міжнародних відносинах Центрально-Східної Європи 1918 – 1920 рр.
4. Утворення багатонаціональної держави Югославії (1918 – 1921 рр.).
5. Томаш Масарик: політична біографія.
6. Юзеф Пілсудський – легенди і факти.
7. Польща в період санації.
8. Білорусія у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.).
9. Зовнішня політика Королівства сербів, хорватів і словенців.
10. Політичний розвиток Болгарії наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр.
11. Економічна і політична ситуація в Польщі в 1921 – 1925 рр.
12. Утворення і розвиток Чехословацької республіки.
13. “Незалежна” Словацька республіка у 1939 – 1944 рр.
14. Національна політика Польщі у 1921 – 1939 рр.
15. Болгарія у роки Другої світової війни.
16. Рух Опору у Польщі (1939 – 1945 рр.).
17. Рух Опору у Чехії (1939 – 1945 рр.).
18. Рух Опору у Югославії у роки Другої світової війни.
19. Культурне відродження в Білорусі у 1990-х рр.
20. Республіка Білорусь у сучасних умовах.
21. Політичні та економічні реформи у Польщі у 1989 – 1992 рр.
22. Вацлав Гавел: людина і політик.
23. Лех Валенса: людина і політик.
24. Радянсько-югославські відносини в 1950-х рр.
25. Криза 1980 р. у Польщі. Прихід до влади “Солідарності”.
26. “Празька весна” причини та наслідки.
27. Режим Т. Живкова у Болгарії. Криза тоталітарної системи.
28. Болгарія у 1991 – 2011 рр.
29. Польща в системі міжнародних відносин (1945 – 1990 рр.).
30. Становлення, розвиток і криза “реального соціалізму” в Польщі (1949 – 1989 рр.).
31. Польща на шляху від “реального соціалізму” до соціального суспільства західного зразка.
32. “Оксамитова революція” 1989 р. і розпад Чехословаччини.
33. Словацька республіка у 1993 – 2011 рр.
34. Боснія і Герцеговина у 1991 – 2011 рр.
35. Республіка Словенія.
36. Розпад СФРЮ.
37. Хорватська республіка: виникнення, суспільно-політичний та економічний розвиток.
38. Македонська республіка у 1991 – 2011 рр.
39. Республіка Чорногорія.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ

1. Причини та характер Першої світової війни. Сербо-австрійський конфлікт та його наслідки.
2. Сербія і Чорногорія в Першій світовій війні.
3. Південнослов'янські народи у складі Австро-Угорської імперії в Першій світовій війні.
4. Чехія і Словаччина в роки Першої світової війни.
5. Польські землі в Першій світовій війні.
6. Участь Болгарії в Першій світовій війні.
7. Вступ Росії в Першу світову війну та її участь у воєнних діях.
8. Білорусія у роки Першої світової війни.
9. Проголошення незалежності Польщі. Польське питання на Паризькій мирній конференції.
10. Радянсько-польська війна 1920 р. та її значення.
11. Політичний устрій Польщі. Конституція 1921 р.
12. Державний переворот 1920 р. Встановлення режиму “санації”. Внутрішня і зовнішня політика Польщі в роки “санації”.
13. Польща в системі міжнародних відносин (польсько-англо-французькі, польсько-німецькі в польсько-радянські взаємини).
14. “Пакт Молотова-Ріббентропа” і наступний поділ Польщі.
15. Розвиток культури в Польщі між світовими війнами.
16. Проголошення незалежності Чехословаччини та діяльність уряду К. Крамаржа.
17. Вирішення питань про кордони ЧСР після Першої світової війни на Паризькій конференції.
18. Економічне та політичне становище ЧСР після Першої світової війни. Президент Т. Масарик.
19. Конституція ЧСР 1920 р.
20. Діяльність президента Т. Макарика.
21. ЧСР в системі колективної безпеки.
22. Зовнішня політика ЧСР. Мюнхенська змова та її наслідки. “Друга республіка”.
23. Розчленування і окупація ЧСР. Створення “протекторату Богемія і Моравія”. “Незалежна” Словацька держава.
24. Розвиток культури ЧСР між Першою і Другою світовими війнами.
25. Економічне та політичне становище в Болгарії після Першої світової війни (1918 – 1923 рр.).
26. Вересневє повстання 1923 р. Режим уряду А. Цанкова.
27. Державний переворот 1934 р. Встановлення монархічної диктатури.
28. Зовнішня політика і зближення Болгарії з фашистською Німеччиною.
29. Розвиток культури в Болгарії у міжвоєнний період.
30. “Держава словенців, хорватів і сербів” (29 жовтня – 30 листопада 1918 р.).

31. Проголошення Королівства сербів, хорватів і словенців (1 грудня 1918 р.).
32. “Югославське питання” на Паризькій мирній конференції.
33. Державний переворот 1920 р. в Югославії. Внутрішня і зовнішня політика Королівства Югославії в період монархічної диктатури.
34. Розвиток культури народів Югославії між Першою і Другою світовими війнами.
35. Суть “Пакту Молотова- Ріббентропа” та його наслідки. Вплив цього пакту на долю Західної України і Західної Білорусії.
36. Приєднання до СРСР Прибалтійських республік, Бессарабії та Північної Буковини.
37. Війна СРСР з Фінляндією та її наслідки.
38. Проголошення БРСР і створення Литовсько-Білоруської РСР.
39. Проголошення незалежності Республіки Білорусь.
40. Вхід Білорусі в СРСР. Білорусизація, індустриальні процеси, колективізація та політичні репресії в Білорусі у складі СРСР.
41. Причини, характер і періодизація Другої світової війни.
42. Джерела, вітчизняна і зарубіжна історіографія проблеми.
43. Гітлерівська агресія проти Польщі та її підтримка сталінським керівництвом.
44. Встановлення окупаційного режиму в Польщі. Катинська трагедія.
45. Особливості антифашистського Руху Опору в Польщі (вересень 1939 – початок 1943 рр.).
46. Участь польського народу в боротьбі проти фашизму на фронтах Другої світової війни.
47. Варшавське повстання та антифашистська боротьба на завершальному етапі. Визволення Польщі від окупації.
48. Режим та окупація в “протектораті Богемія та Моравія”. Рух опору в чеських землях.
49. Становище в “незалежній” Словацькій Республіці. Рух Опору та національне повстання в Словаччині 1944 р.
50. Участь чехословацьких військ на фронтах війни. Празьке повстання 1945 р. Визволення Чехословаччини від німецьких окупантів.
51. Загарбання та розчленування Югославії окупантами.
52. Особливості Руху Опору в Югославії. Визволення Югославії від окупації.
53. Болгарія під час Другої світової війни: внутрішня і зовнішня політика.
54. Особливості антифашистської боротьби в Болгарії. Софійське повстання 1944 р.
55. Звільнення Болгарії від німецьких окупантів.
56. Напад фашистської Німеччини на СРСР. Відступ Червоної Армії в початковий період війни та його причини. Битва за Москву.
57. Військові дії восени і влітку 1942 р. Зростання Руху Опору в боротьбі проти окупаційного режиму.
58. Військові дії в 1943 - 1944 рр. Битви під Сталінградом і Курськом.

59. Сталінський режим в умовах воєнного часу. Доля військовополонених. Масові депортації народів СРСР.
60. Тегеранська та Кримська конференції. Завершення війни у Європі.
61. Білорусь у роки Другої світової війни. Рух Опору в Білорусі та її визволення від окупації.
62. Закінчення Другої світової війни, її підсумки та уроки.
63. Польща в перші роки після Другої світової війни. Утвердження адміністративно-командної системи. Польська “відлига”. Суспільно-політична криза 1956 р.
64. Провал експериментів Е. Герека. Виникнення організованої опозиції.
65. Криза 1980 – 1981 рр. Народження “Солідарності”. Оголошення воєнного стану. Засідання “круглого столу”.
66. Зовнішня політика Польщі в повоєнні роки.
67. Розвиток культури Польщі у післявоєнні роки.
68. Особливості політичного і соціально-економічного становища Чехословаччини в 1945 – 1948 рр. Лютневі події 1948 р. Становлення радянської моделі соціалізму. Загострення соціально-економічної та політичної ситуації.
69. “Працька весна” 1968 р. Вторгнення військ ОВД в Чехословаччину. Згортання демократичних перетворень.
70. Режим “нормалізації” 70 -80-х років ЧССР. Чехословаччина в кінці 80-х років.
71. Передумови та перемога “оксамитової” революції (1989 р.). Рішення “круглого столу”.
72. Зовнішня політика Чехословаччини у післявоєнний період.
73. Розвиток культури Чехословаччини у 1945 – 1989 рр.
74. Проголошення Народної Республіки Болгарії та влади Вітчизняного фронту. Створення тоталітарного режиму.
75. Соціально-економічне та політичне становище Болгарії у 50- 80-ті рр. Криза режиму Т. Живкова. Шкідливі наслідки панування адміністративно-командної системи в Болгарії. Крах тоталітаризму в Болгарії.
76. Зовнішня політика Болгарії в повоєнні роки.
77. Розвиток культури в Болгарії в повоєнні роки.
78. Проголошення Федеративної Народної Республіки Югославія та встановлення тоталітарного режиму. Культ Й. Тіто.
79. Зовнішні і внутрішні передумови радянсько-югославського конфлікту 1948 – 1955 рр. та його подолання.
80. Особливості соціального і економічного розвитку Югославії. Концепція “самоврядного соціалізму” та її реалізація. Конституція 1974 р.
81. Соціально-економічні та політичні протиріччя у 80-х роках.
82. Криза югославської моделі соціалізму. Загострення національного питання.
83. Розпад Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія.

- 84.Республіка Польща. Демонтаж тоталітарної системи. Реформування економіки. Шокова терапія. Соціально-економічний розвиток у 90-ті роки. XX ст. та на початку XXI ст. Міжнародне становище і зовнішня політика Республіки Польща.
- 85.Чехословаччина. Зміни у політичному і соціально-економічному житті країни та загострення національного питання (1989 р. – 1992 рр.). Поділ країни на Чеську і Словацьку держави.
- 86.Чеська Республіка (1993 – поч. XXI ст.). Політичне становище та соціально-економічні реформи. Міжнародне становище та зовнішня політика.
- 87.Словацька Республіка (1993 р. – поч. XXI ст.). Внутрішня політика. Міжнародне становище та зовнішня політика.
- 88.Республіка Болгарія. Крах тоталітаризму. Демократичні зміни. Суперечності посттоталітарного розвитку. Міжнародне становище та зовнішня політика.
- 89.Республіка Словенія. Політичні і соціально-економічні зміни. Міжнародне становище та зовнішня політика.
- 90.Республіка Хорватія. Міжнародний конфлікт та відновлення територіальної цілісності. Соціально-економічний розвиток. Протиріччя в діяльності адміністрації Ф. Туджмана. Міжнародне становище та зовнішня політика Республіки Хорватія.
- 91.Союзна Республіка Югославія (СРЮ). Утворення і розвиток СРЮ. Міжетнічне протистояння на Балканах та участь в ньому СРЮ. Косовська проблема та її наслідки. Політичне та соціально-економічне становище в СРЮ в кінці 90-х рр. XX – початку XXI ст.
- 92.Боснія та Герцеговина. Прийняття 14 жовтня 1991 р. “Меморандум про незалежність Боснії та Герцеговини. Міжетнічні збройні конфлікти та їх наслідки.
- 93.Республіка Македонія. Боротьба за міжнаціональне визнання та національну засаду. Політичні процеси та соціально-економічний розвиток. Міжнародне становище і зовнішня політика.
- 94.Білорусь. Проголошення незалежності Білорусі. Соціально-економічний розвиток на початку 90-х рр.
- 95.Прийняття Конституції Республіки Білорусь. Курс президента О. Лукашенка на зближення з Росією. Утворення Союзу суверенних держав (Росія – Білорусь). Наступ на демократичні свободи. Міжнародне становище і зовнішня політика.

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

1. Охарактеризуйте становище Румунії у 1918 – 1940 рр.
2. Опишіть становище Югославії у роки Другої світової війни.
3. Дайте характеристику політику:
Томаш Масарик.
4. Поясніть значення терміну – “аншлюс”.
5. Вкажіть дату Мюнхенської змови.

Завдання № 2

1. Охарактеризуйте становище Польщі у міжвоєнний період.
2. Опишіть становище Чехословаччини у 1938 – 1945 рр.
3. Дайте характеристику політику:
король Зогу I.
4. Поясніть значення терміну – “Видовданська конституція”.
5. Вкажіть дату завершення Першої світової війни.

Завдання № 3

1. Охарактеризуйте становище Югославії у міжвоєнний період.
2. Проаналізуйте становище Білорусії у 1918 – 1939 рр.
3. Дайте характеристику політику:
Миклош Хорті.
4. Поясніть значення терміну – “Ліга націй”.
5. Вкажіть дату початку Другої світової війни.

Завдання № 4

1. Охарактеризуйте становище Чехословаччини у міжвоєнний період.
2. Проаналізуйте становище Албанії у роки Другої світової війни.
3. Дайте характеристику політику:
Йозеф Пілсудський.
4. Поясніть значення терміну – “Мегалі ідея”.

5. Вкажіть дату завершення Другої світової війни.

Завдання № 5

1. Охарактеризуйте становище Греції у 1918 – 1939 рр.

2. Польща у роки Другої світової війни.

3. Дайте характеристику політику:

А. Стамболійський.

4. Поясніть значення терміну – “Мала Антанта”.

5. Вкажіть дату проголошення незалежності Словаччини режимом Й. Тісо.

Завдання № 6

1. Охарактеризуйте становище Угорщини у 1918 – 1939 рр.

2. Діяльність руху Опору в Югославії у роки Другої світової війни.

3. Дайте характеристику політику:

Едуард Бенеш.

4. Поясніть значення терміну – “Балканська Антанта”.

5. Вкажіть дату входження Литви, Латвії та Естонії до складу СРСР.

Завдання № 7

1. Литва, Латвія та Естонія в роки Другої світової війни.

2. Охарактеризуйте становище Болгарії у 1918 – 1939 рр.

3. Дайте характеристику політику:

король Олександр.

4. Поясніть значення терміну – “санація”.

5. Вкажіть дату Хотинського повстання.

Завдання № 8

1. Охарактеризуйте становище Білорусії у 1939 – 1945 рр.

2. Проаналізуйте становище Греції роки другої світової війни.

3. Дайте характеристику політику:

Йон Бретіану.

4. Поясніть значення терміну – “Мюнхенська змова”.

5. Вкажіть дату проведення “пацифікації” в Західній Україні.

Завдання № 9

1. Охарактеризуйте внутрішньополітичне та економічне становище Польщі у 1944 – 1991 рр.
2. Проаналізуйте зовнішню політику Болгарії у другій половині ХХ ст.
3. Дайте характеристику політику:
Йосиф Броз Тіто.
4. Назвіть автономії, які входили до складу Югославії.
5. Вкажіть дату створення Організації Варшавського договору.

Завдання № 10

1. Охарактеризуйте внутрішньополітичне та економічне становище Болгарії у 1945 – 1991 рр.
2. Проаналізуйте зовнішню політику Болгарії у другій половині ХХ ст.
3. Дайте характеристику політику:
Слободан Мілошевич.
4. Назвіть республіки які входили до складу Югославії.
5. Вкажіть дату створення Ради економічної взаємодопомоги.

Завдання № 11

1. Охарактеризуйте становище Румунії у 1918 – 1940 рр.
2. Опишіть причини та передумови розпаду Югославії.
3. Дайте характеристику політику:
Лех Качинський.
4. Поясніть значення терміну – “аншлюс”.
5. Вкажіть дату початку Першої світової війни.

Завдання № 12

1. Охарактеризуйте становище Польщі у міжвоєнний період.
2. Чехословаччина у 1945 – 1989 рр.
3. Дайте характеристику політику:

Йосип Броз Тіто.

4. Поясніть значення терміну – “пакт про ненапад”.
5. Вкажіть дату завершення Першої світової війни.

Завдання № 13

1. Охарактеризуйте становище Югославії у міжвоєнний період.
2. Проаналізуйте події “Празької весни” 1968 р.
3. Дайте характеристику політику:

Йозеф Пілсудський.

4. Поясніть значення терміну – “оксамитова революція”.
5. Вкажіть дату початку Другої світової війни.

Завдання № 14

1. Охарактеризуйте становище Чехословаччини у міжвоєнний період.
2. Антирадянська опозиція в Польщі. Діяльність “Солідарності”.
3. Дайте характеристику політику:

Миклош Хорті.

4. Поясніть значення терміну – “етнічні чистки”.
5. Вкажіть дату завершення Другої світової війни.

Завдання № 15

1. Охарактеризуйте становище Югославії у 1945 – 1990 рр.
2. Польща у роки Другої світової війни.
3. Дайте характеристику політику:

Вацлав Гавел.

4. Поясніть значення терміну – “Мала Антанта”.
5. Вкажіть дату розпаду Чехословаччини на Чехію і Словаччину.

Завдання № 16

1. Охарактеризуйте становище Угорщини у 1918 – 1938 рр.
2. Діяльність руху Опору в Югославії у роки Другої світової війни.
3. Дайте характеристику політику:

Едуард Бенеш.

4. Поясніть значення терміну – “Балканська Антанта”.
5. Вкажіть дату розпаду Організації Варшавського договору

Завдання № 17

1. Чехія у роки Другої світової війни.
2. Охарактеризуйте становище у республіках колишньої Югославії у 1990 – 2010 рр.
3. Дайте характеристику політику:
Лех Валенса.
4. Поясніть значення терміну – “державний переворот”.
5. Вкажіть дату створення Організації Варшавського договору.

Завдання № 18

1. Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику Польщі у 1989 – 2010 рр.
2. Зовнішня і внутрішня політика Чехії у 1993 – 2010 рр.
3. Дайте характеристику політику:
Ніколае Чаушеску.
4. Поясніть значення терміну – “Мюнхенська змова”.
5. Вкажіть дату розпаду Югославії.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Абсолютна монархія (Абсолютизм) – форма державного правління за якої монарху належить необмежена верховна влада.

Австрославізм — інтелектуальна й громадсько-політична течія в Австрійській імперії висунута в середині XIX століття. Ставила за мету здобуття рівноправності й автономії слов'янських народів та об'єднання їх на федеративних засадах під егідою і в рамках монархії Габсбургів. Найбільшої популярності австрославізм здобув серед чехів тому часто розглядається як чеська програма перебудови Австрійської імперії, а з 1867 р. Австро-Угорщини в федеративну державу під владою династії Габсбургів. Передбачала надання чехам та іншим слов'янським народам автономії в межах Австрійської імперії звідки й назва “австрославізм”. У своїх поглядах прихильники австрославізму відмежовувалися від ідеології й політики сепаратизму, панславізму, русофільства.

Автономія – право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією. Автономія може базуватися на культурній чи етнічній відмінності – і часто веде до наступної незалежності. 2) У широкому розумінні – право підприємства, установи, організації самостійно розв'язувати певні питання.

Авторитаризм – політичний режим, за якого всю чи більшу частину влади зосереджено в руках однієї особи чи групи осіб. Роль представницьких органів влади зведено нанівець або занижено. В умовах авторитарних режимів можуть існувати профспілки і політичні партії, але під жорстким контролем правлячої особи або правлячого угруповання. Авторитарні режими у XX ст. існували в більшості країн Центрально-Східної Європи (у міжвоєнний період авторитаризму уникла лише Чехословаччина).

Аграризм – політична доктрина низки селянських партій та рухів Центрально-Східної Європи 1900 – 1930-х рр. Вчення аграризму наголошує на тому, що селянство зосереджує в собі головні позитивні цінності й якості суспільства, є осердям стабільності держави й зберігачем національної ідентичності і що вказані чесноти мають визначити його прихід до політичної влади. Виник як реакція на модернізаційні зміни в аграрних країнах Європи. Поширенню його ідей сприяли німецькі та французькі вчені А. Шефле (автор терміну), Г. Руланд, Ж. Мелін. Ідеологію аграризму прийняли: Польське сторонництво людове, Чеська аграрна партія, Болгарський землеробський народний союз та інші. Відомі ідеологи аграризму: А. Швєгла, М. Годжа, О. Франкенбергер (Чехословаччина), А. Стамболійський (Болгарія), Я. Домбський (Польща). В Україні аграристські за змістом ідеї розробляв В. Липинський, який був ідеологом доктрин Української демократичної хліборобської партії (1917 р.) та гетьман руху в еміграції (1920 – 1930 рр.). Аграризм іще називають “третім шляхом”.

Амністія – повне або часткове (заміна м'якшим) звільнення від кримінальної

відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Здійснюється за рішенням глави держави або вищого представницького органу влади.

Анексія – це насильницьке захоплення державою всієї або частини території іншої держави або народу і включення її до свого складу.

Антанта – “Потрійна угода”, союз Великобританії, Франції та Росії спрямований проти Німеччини та її союзників. Антанта була оформлена низкою взаємних домовленостей у 1904 – 1907 рр. Впродовж Першої світової війни до неї приєднувалися нові учасники, серед яких були Італія, Японія та США. Всього Антанта об’єднувала у 1918 р. понад 20 держав. Росія вийшла з Антанти проголошенням Декрету про мир у жовтні 1917 р. та укладенням сепаратного мирного договору з Німеччиною та Австро-Угорщиною у лютому 1918 р.

Антигітлерівська коаліція – союз держав та народів, який виник на початку Другої світової війни проти блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів. До коаліції увійшли СРСР, США, Великобританія, Франція та Китай. Поступово до них приєднувалися нові країни – Югославія, Польща, Чехословаччина та інші. До кінця війни у складі коаліції налічувалося понад 50 держав.

Балканська Антанта – воєнно-політичний союз Греції, Румунії, Югославії та Туреччини, створений 1934 р. під впливом Франції з метою збереження територіального status quo на Балканах. Балканська Антанта була тісно зв’язана з Малою Антантою і являла собою продовження французької системи союзів у Європі, спрямованих насамперед проти СРСР. Вороже ставлення урядів країн — учасниць Балканської Антанти до співробітництва з СРСР та організації колективної безпеки привело до краху блоку невдовзі після початку Другої світової війни.

Буржуазія – початкова назва городян на протигагу вищим станам феодального суспільства (дворянству і духовенству) – частина суспільства, зайнята підприємницькою діяльністю. У період становлення капіталізму буржуазія перетворилася на панівну соціальну верству. Володіє основними засобами виробництва, експлуатує найману робочу силу. Зараз буржуазією називають як городян, так і селян, які володіють засобами виробництва (наприклад верстатами, машинами, чи землею) і використовують працю найманих робітників.

Варшавський договір – договір підписаний 14 травня 1955 р. у Варшаві про співробітництво, взаємодопомогу представниками СРСР, Албанії (з 1962 р. не брала участь у роботі створеної на основі договору Організації, в 1968 р. вийшла з неї), Болгарією, НДР (після приєднання до ФРН у 1990 р. вийшла з Організації), Польщею, Румунією, Чехословаччиною та Угорщиною. Метою Варшавського договору проголошувалося забезпечення безпеки країн-учасниць і підтримка миру у Європі. Держави учасниці створили Об’єднане

командування збройними силами. Найвищий орган Організації Варшавського договору – Політичний консультативний комітет (ПКК). 26 квітня 1985 р. Варшавський договір продовжений на 20 років. У лютому 1990 р. ліквідовано військові органи Організації. 1 липня 1991 р. у Празі представники СРСР, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини та Угорщини підписали протокол про припинення дії Варшавського договору.

Вишеградська група (Вишеградська четвірка) – назва угруповання чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини. З'явилась унаслідок зустрічі президентів Польщі і Чехословаччини та прем'єра Угорщини 15 лютого 1991 р., після ухвалення декларації, названої через місце прийняття Вишеградською. Головною метою була названа інтеграція до євроатлантичних структур. Водночас спільність цілей закордонної політики, спільність історичного досвіду та географічна близькість спричинили появу нового регіонального утворення, названого після розпаду Чехословаччини Вишеградською четвіркою; до її складу увійшли Польща, Чехія, Угорщина і Словаччина. Були ухвалені умови про лібералізацію торгівлі в межах групи, що спричинило до появи у 1993 році Центральноєвропейського порозуміння про вільну торгівлю.

Гаазький трибунал – міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року був створений Радою Безпеки ООН 25 травня 1993 р. Мета трибуналу — переслідування осіб, відповідальних за тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права (грубе знехтування Женевських конвенцій 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочинах проти людяності) на території колишньої Югославії в період з 1991 року і по дату, яка буде визначена Радою Безпеки після відновлення миру. Трибунал розглядає такі серйозні злочини, як умисне вбивство, тортури, незаконне депортування і захоплення заручників. Передбачено судове переслідування за застосування отруйних речовин, безглузде руйнування міст або сіл, історичних пам'ятників.

Громадянська війна – боротьба за владу між громадянами одного суспільства, однієї держави, країни. У ХХ – на початку ХХІ ст. повномасштабні громадянські війни відбувалися на території колишньої Російської імперії, Югославії. Громадянська війна характеризується тривалістю, великою кількістю жертв і значною витратою ресурсів. Громадянські конфлікти із застосуванням зброї та терору, які однак не переросли у війни, у міжвоєнний період мали місце у Польщі (протистояння між поляками та українцями), Болгарії (конфлікт між прихильниками і противниками монархії тощо) та деяких інших державах Центрально-Східної Європи.

Демократичний соціалізм – ідейно-політична доктрина соціал-демократичного руху. Вперше термін використано у 1888 р., а з 1945 р. він

стає офіційною концепцією соціал-демократів. Основні риси демократичного соціалізму знайшли своє відображення у Франкфуртській декларації Соціалістичного інтернаціоналу (1951 р.). Трактуються демократичний соціалізм як: тривалий процес відповідних соціальних перетворень; суспільство майбутнього; принцип практичної діяльності соціал-демократів в сучасних умовах. Основні етапи становлення демократичного соціалізму: здійснення, запровадження політичної демократії, створення “держави добробуту” (соціальної держави), встановлення соціальної демократії. Основні орієнтири становлення демократичного соціалізму: свобода, рівність, справедливість, солідарність. Гасла демократичного соціалізму були проголошені у 1968 р. у Чехословаччині прихильниками зближення цієї країни із державами Західної Європи.

Демократія – грецькою “влада народу” – вид політичного устрою держави чи політичної системи суспільства, за якого єдиним легітимним джерелом влади у державі є народ. Демократія – це обов’язково: виборність органів влади, поділ державної влади на три гілки законодавчу, виконавчу та судову, підпорядкування меншості більшості, захист прав меншості, наявність політичних прав і свобод.

Держава – 1) сукупність людей, території, на якій вони проживають, та суверенної у межах даної території влади; 2) організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує і організовує за допомогою правових норм спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян.

Державний переворот – насильницька та неконституційна зміна влади в державі, збройний виступ ворожих сил проти державної влади, організований у результаті таємної змови. Державний заколот, як правило являє собою зміну правлячих еліт або верхніх ешелонів влади в країні. Такого роду зміна влади здійснюється невеликою групою людей, частіше всього військовими і не має підтримки більшості населення. Державний переворот може здійснюватися під керівництвом однієї або декількох політичних партій, нездатних отримати владу іншим, демократичним шляхом (тобто через вибори). Державний переворот на відміну від революції не веде до широкомасштабних соціальних і політичних перетворень, а зводиться до посилення антидемократичних тенденцій у суспільстві, встановлення авторитарної влади. Прикладом державного заколоту є перевороти: 9 червня 1923 р. у Болгарії (здійснили цар Борис III та Олександр Цанков); 12 травня 1926 р. у Польщі (здійснив Ю. Пілсудський); 6 січня 1929 р. у Югославії (здійснив король Олександр I Карагеоргієвич); 19 травня 1934 р. у Болгарії (здійснив Д. Велчев) та ін.

Диктатура – необмежена влада в державі особи, групи осіб, суспільної верстви, що в протилежність до демократії, тримається не на вільних і незалежних виборах, а спирається на силові структури та органи держави чи навіть на пряме насильство, репресії та терор. Термін, що характеризує систему влади одного правителя або вузької і замкненої групи осіб (хунти),

без конституції, або з номінально існуючою конституцією (у країнах Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період існували національні диктатури у Польщі, Югославії та Болгарії, у роки Другої світової війни фашистські диктатури встановилися в Угорщині, Хорватії та Словаччині, після Другої світової війни в низці країн регіону встановилися комуністичні диктатури – наприклад в Албанії встановилася диктатура Енвера Ходжі). На сьогодні поширеною є думка, що зараз дикторський режим існує лише в одній країні Центрально-Східної Європи – Білорусі (президент О. Лукашенко).

Династія – низка монархів того самого роду, які заступають один одного на троні шляхом спадкування. У ХХ ст. правлячі династії були у Албанії, Греції, Болгарії, Румунії, Югославії.

Дисиденти – з латинської мови “незгідні” – 1) в Речі Посполитій, де панівною релігією був католицизм, дисидентами були віруючі християни інших віросповідань, у переносному значенні – інакомислячі; 2) назва учасників руху проти тоталітарного режиму в СРСР з кінця 1950-х рр.. Дисиденти у різних формах виступали за дотримання прав і свобод людини і громадянина, проти переслідування інакодумців, протестували проти введення радянських військ у Чехословаччину (1968 р.) та Афганістан (1979 р.). Зазнавали репресій зі сторони влади. Дисидентами виступали учасники правозахисних рухів у Чехословаччині (В. Гавел), лідери профспілкового руху у Польщі (Л. Валенса) та інших країнах Центрально-Східної Європи.

Еміграція – вимушена чи добровільна зміна місця проживання людей (емігрантів, переселенців), переселення зі своєї батьківщини, країни де вони народилися і вирости у інші країни глобального суспільства з економічних, політичних, або релігійних причин.

Етнічні чистки – політика, спрямована на насильницьке вигнання з певної території осіб іншої етнічної приналежності, при цьому “етнічні чистки” можуть приймати самі різні форми, від масового переселення етнічних груп і примусу до еміграції до депортації і геноциду. У загальному плані етнічні чистки означають будь-який вид витіснення “небажаних” груп населення з даної території з причин, пов’язаних з релігійною або національною дискримінацією, з політичних, стратегічних чи ідеологічних міркувань — або комбінації вищезгаданих причин. У 1990-і рр. засоби масової інформації колишньої Югославії регулярно використовували цей вираз по відношенню до політики, що проводилася в ході громадянської війни в цій країні. Приблизно в 1992 р. його запозичили міжнародні засоби масової інформації. Можливо, що цей термін з’явився ще до розпаду Югославії у військовій доктрині колишньої Югославської Народної Армії, у якому йшлося про “очищення території” від ворога для забезпечення повного контролю над захопленим районом. У ХХ ст. у Центрально-Східній Європі етнічні чистки проводилися проти албанців, боснійських мусульман, євреїв, кримських

татар, німців, румун, поляків, сербів, угорців, українців, хорватів, циганів. Жертвами таких чисток стали мільйони мирних людей. Етнічні чистки у Центрально-Східній Європі у ХХ ст. були наймасштабнішими у світовій історії. Лише в окремих регіонах відбувалося подібне, але менше за розмірами явище (наприклад винищення вірмен у Туреччині).

Євроінтеграція – низка послідовних дій, спрямованих на вдосконалення законодавства, систем судочинства, управління, адміністрування, принципів зовнішньої та внутрішньої політики, що проводилися урядами центральноєвропейських країн у 1990-х – 2000-х рр. з метою їхнього вступу до Європейського союзу (ЄС) та Північно-Атлантичного Альянсу (НАТО). Євроінтеграція передбачала цілий комплекс переговорів між країнами-учасницями ЄС та НАТО і країнами-претендентами щодо умов вступу, політичних та економічних поступок сторін. Євроінтеграція стала також причиною появи Вишеградської групи та деяких інших конфедераційних об'єднань, створених країнами-претендентами.

Європейський союз (ЄС) – економічне і політичне об'єднання (конфедерація) 27 європейських країн, створене згідно з Договором про Європейський Союз, підписаним в лютому 1992 р. у Маастрихті і чинним із листопада 1993 р. Створення економічного союзу передбачало спільну зовнішню економічну політику, створення спільного ринку послуг, матеріальних благ, капіталу і праці, запровадження спільної валюти (єкю, від 1999 р. – євро), а також впровадження спільного громадянства. Членами ЄС є такі держави Центрально-Східної Європи: Болгарія (1 січня 2007 р.); Греція (1 січня 1981 р.); Естонія (1 травня 2004 р.); Латвія (1 травня 2004 р.); Литва (1 травня 2004 р.); Польща (1 травня 2004 р.); Румунія (1 січня 2007 р.); Словаччина (1 травня 2004 р.); Словенія (1 травня 2004 р.); Угорщина (1 травня 2004 р.); Чехія (1 травня 2004 р.). Кандидатами на вступ до ЄС на сьогодні є Македонія, Хорватія та Чорногорія. Розглядається питання щодо можливого вступу в ЄС Білорусі, Молдавії та України.

ЄС – див. Європейський союз.

Імперія (від латинського слова “*imperium*” – військова влада) — первісно у Римі це форма управління державою, яка нагадує військову владу (єдиний керівник – імператор, накази якого всі повинні виконувати без заперечень). Імперія у Римі і виникла у результаті того, що військові захопили владу. Загалом імперією називають монархічну державу, керівник якої носить титул імператора. Розпад Російської, Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій на завершальному етапі Першої світової війни у 1917 – 1918 рр. привів до появи нових національних держав у Центрально-Східній Європі.

Індустріалізація – процес створення великого машинобудування і перехід з цієї причини від аграрного до індустріального суспільства. В Росії індустріалізація успішно розвивалася з кінця ХІХ ст. З 1929 р. індустріалізація здійснювалася шляхом насильства і примусу, за рахунок

зниження рівня життя більшості населення, експлуатації селян. Країни Центрально-Східної Європи (окрім Чехословаччини, яка була індустріально-аграрною) залишалися аграрними до завершення Другої світової війни. Індустріалізація регіону розпочалася завдяки цілеспрямованій політиці урядів СРСР у 1945 – 1989 рр.

Інтелігенція – суспільний прошарок, в широкому розумінні — люди розумової праці, що заняті у різних галузях культури, освіти, науки, охорони здоров'я, виробництва і мають для цього відповідну освіту, мають чутливий характер, володіють тактом, м'якістю вчинків, здатні відповідати за свої вчинки, готові на самопожертву.

Капіталізм – економічна система виробництва і розподілу товарів та послуг за допомогою ринкових механізмів, заснована на приватній власності, загальній правовій рівності та свободі підприємництва. Для капіталізму притаманне ефективне виробництво товарів, яке супроводжується гонитвою за прибутком і засноване на приватній власності на засоби та знаряддя виробництва, індивідуальних підприємницьких зусиллях та найчастіше найманій робочій праці.

Колективізація сільського господарства – політика радянського державного і партійного керівництва наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст., спрямована на масове створення колективних господарств (колгоспів). Розгорнута в країнах “народної демократії” у 1946 – 1956 рр. Колективізація супроводжувалася ліквідацією одноосібних господарств, проводилася форсованими методами із застосуванням насильства і репресій щодо селянства, масовими депортаціями заможних селян із конфіскацією їхнього майна і передачею його в подальшому колгоспам. В державах Центрально-Східної Європи колективізацію було згорнуто після масових антирадянських протестів у 1956 р. у Польщі та Угорщині.

Командно-адміністративна система управління економікою – спосіб організації суспільних відносин, для якого характерні: жорсткий централізм господарського життя на базі державної власності; використання позаекономічних, ідеологічних методів управління; панування партійно-державної бюрократії за відсутності реальної свободи і справжньої демократії. Названа система була встановлена в СРСР та країнах “народної демократії”. У 1989 – 1991 рр. її було ліквідовано в більшості країн Центрально-Східної Європи. Деякі елементи системи збережено у Білорусі.

Комунізм – така організація суспільства при якій економіка базується на спільній власності на засоби виробництва. В СРСР та країнах “народної демократії” комунізм виступав соціальним ідеалом загальної рівності та свободи. На сьогодні терміном “комунізм” також позначають розмаїті політичні рухи, що борються за встановлення, з одного боку, безкласового та бездержавного суспільства, а з другого – борються проти капіталістичної експлуатації та проти економічного відчуження класу пролетаріату.

Конституційна монархія – влада монарха обмежена конституцією,

законодавчі функції передані парламенту, виконавчі – уряду. Без згоди парламенту монарх не має права видавати закони й розпорядження загальнодержавного характеру. Конституційними монархіями свого часу були окремі країни Центрально-Східної Європи – Болгарія, Греція, Румунія та Югославія. Окремі з них еволюціонували у сторону монархічної диктатури та авторитаризму.

Конституція – головний закон держави. Вона визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян. Інші закони держави, як правило спираються на конституцію.

Контрреволюція – суспільний процес, протилежний революції, що являє собою реакцію поваленого класу на соціальну революцію, спрямований на реставрацію або збереження поваленого суспільного та державного ладу.

Конфедерація – союз держав, кожний член якого зберігає незалежність, має власні органи державної влади та управління, але водночас створює спеціальні органи для координації діяльності в певних, чітко визначених сферах (насамперед військовій, рідше зовнішньополітичній, економічній та інших сферах). Конфедераціями на території Центрально-Східної Європи у досліджуваній період були “Сербія і Чорногорія” (2003 – 2006 рр.). Зараз конфедераціями є “Боснія і Герцоговина”, Союзна держава Росії та Білорусі, Співдружність незалежних держав і, за визначенням окремих політологів та істориків, Європейська економічна спільнота (ЄС).

Країна – визначена територія, що становить єдність з погляду історії, природних умов, населення (спільноти людей, що проживають на цій території), що в політико-географічному відношенні може мати державний суверенітет або бути залежною. Інколи термін вживається як синонім терміну держава.

Культ особи – безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка займає найвище становище в ієрархії політичної чи релігійної влади, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера. Теоретичною основою культу особи є волюнтаристський, погляд на історію, згідно з яким її хід визначається не об'єктивними законами, а волею видатних людей, переважно вождів. Найчастіше культ особи притаманний тоталітарним і авторитарним державам. Культ особи був притаманний всім без винятку країнам Центрально-Східної Європи в період панування тут режимів “народної демократії”. Існували зокрема культу особи Енвера Ходжі (Албанія), Тодора Живкова (Болгарія), Ніколае Чаушеску (Румунія), Клемент Готвальда (Чехословаччина), Матяша Ракоші (Угорщина), Йосипа Броза Тіто (Югославія) та ін.

Лібералізація – це розширення свободи економічної діяльності підприємств, виробників товарів і послуг, скасування чи зменшення обмежень на економічну діяльність. Іноді – це також політика, спрямована на відкривання

внутрішнього ринку для іноземних конкурентів, шляхом зниження кількості обмежень у торгівлі. Політична лібералізація передбачає зняття чи зменшення обмежень на поширення інформації в суспільстві, розширення демократичних принципів і свобод

Лібералізм – ідейна і громадсько-політична течія, яка виникла в Європі у XVII – XVIII ст. Проголошував принципи забезпечення свободи особистості, громадянських та політичних прав індивіда, дотримання принципів парламентаризму, вільного підприємництва та обмеження сфери діяльності держави.

Ліга Націй – міжнародна організація створена у 1919 р. Головна її мета – розвиток міжнародного співробітництва, гарантія миру і безпеки. Мала такі органи як Асамблея (брали участь представники всіх країн-учасниць) та Рада – постійний секретаріат на чолі з Генеральним секретарем. Керівні органи були розташовані в Женеві (Швейцарія). В роки Другої світової війни Ліга Націй не працювала. У 1946 р. після створення Організації Об'єднаних Націй розпущена.

Мала Антанта – альянс, сформований в 1920 – 1921 рр. Чехословаччиною, Румунією і Югославією з метою захисту проти угорського ревізіонізму і запобігання реставрації Габсбургів. Франція підтримувала цей альянс, підписавши договори з кожною з країн. Загроза з боку Німеччини привела країни Малої Антанти до участі в політиці взаємної безпеки, яку ініціював СРСР. У 1935 – 1939 рр. посилювався вплив нацистської Німеччини та Італії на Югославію та Румунію. Пакт поступово почав розпадатися. Після укладання Мюнхенської угоди 29 вересня 1938 р. Мала Антанта перестала існувати.

Менталітет – (від лат. mental – розум, розумовий) своєрідний стан і спрямованість індивідуальної та групової свідомості, набір вже складених на підсвідомому рівні, норм, принципів, архетипів, життєвих орієнтацій, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь. Ключовими словами в визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів. Першочергово менталітет етносу формується залежно від природних і кліматичних факторів місцевості на якій він розвивається, таких як клімат, ландшафт, наявність поблизу річок, зони ризикованого, чи не ризикованого землеробства та ін. На відміну від національної свідомості, та національного характеру, поняття менталітет існує на глибшому підсвідомому рівні і майже не формується історичними та соціальними факторами.

Монархія – форма державного правління, за якої найвища державна влада повністю (необмежена, абсолютна монархія) або частково (обмежена, конституційна монархія) належить одній особі — спадкоємному монархові.

Монополія – виключне право (виробництва, торгівлі, промислу і т. п.), що належить одній особі, групі осіб чи державі. Термін “монополія” позначає наявність одного продавця товару чи послуги на ринку. Це монополія одного підприємства або продавця.

Мюнхенська змова – угода про приєднання прикордонних земель Чехословаччини, населеної німцями до Німеччини. Була підписана 30 вересня 1938 р. представниками Великобританії (Невіл Чемберлен), Франції (Едуард Даладье), Німеччини (Адольф Гітлер), та Італії (Беніто Муссоліні). Стала результатом агресивної політики Гітлера, який прагнув ревізії Версальського мирного договору, з метою відновлення німецької імперії. Керівництво Великобританії та Франції намагалося політичними та територіальними поступками за рахунок країн Центрально-Східної Європи задовольнити амбіції Німеччини та Італії і досягнути з ними широких домовленостей. Відібрані у Чехословаччини райони – Судети – належали до найбільш економічно розвинутих округів країни. Разом із Судетами Чехословаччина втратила 20 % своєї території, 5 млн. населення і 33 % підприємств. Мюнхенською змовою скористалися Польща та Угорщина для розширення своїх кордонів за рахунок Чехословаччини. Укладення угоди у Мюнхені у 1938 р. спричинило початок процесу розчленування Чехословаччини. В результаті в березні 1939 р. країна остаточно була окупована німецькими військами.

Народна демократія – форма політичної організації суспільства, яка виникла після Другої світової війни в низці країн світу в результаті народно-демократичних революцій, як форми переходу до соціалізму. Народна демократія розглядалася радянськими політиками як проміжний етап при переході від “буржуазної демократії” до “соціалістичної державності”. До країн “народної демократії” належали: Народна Соціалістична Республіка Албанія (НСРА), Народна Республіка Болгарія (НРБ), Соціалістична Республіка В’єтнам (СРВ), Китайська Народна Республіка (КНР), Корейська Народна-Демократична Республіка (КНДР), Республіка Куба, Лаоська Народна-Демократична Республіка (ЛНДР), Монгольська Народна Республіка (МНР), Німецька Демократична Республіка (НДР), Польська Народна Республіка (ПНР), Соціалістична Республіка Румунія (СРР), Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Угорська Народна Республіка (УНР), Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧСР) та Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ).

НАТО – див. Північно-Атлантичний Альянс

Народ – це історична спільність людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших. Останнє звичайно зафіксоване в етнонімі (самоназві) народу. Сформований етнос виступає як соціальний організм, який самовідтворюється шляхом переважно етнічно однорідних шлюбів і передачі новим поколінням мови, традицій і т. д. Для більш стійкого існування етнос прагне до створення своєї соціально-територіальної організації (держави), а етнічні групи, особливо в сучасних умовах, – своїх автономних об’єднань, закріпленні в законодавстві своїх прав.

Народність – це форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Нація – велика соціокультурна спільнота індустріальної епохи, результат еволюції народу. Вона характеризується колективним усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших. Представники окремо взятої нації мають низку спільних характеристик: спільне походження, спільність мови, спільність культури, спільність релігії, спільність соціально-економічних чинників та спільність психічних особливостей (менталітет). Політична спільнота громадян певної держави – політична нація.

Націоналізація – перехід приватних підприємств, банків, земельних ділянок у власність держави. В державах Центрально-Східної Європи націоналізація особливо активно проводилася у 1945 – 1949 рр.

Нацизм (націонал-соціалізм) – політична ідеологія, доктрина, політичний режим, заснований на расизмі, шовінізмі, антигуманізмі і тоталітаризмі. Нацизм дотримується ідей про зверхність “вищої”, “панівної” раси над іншими, “неповноцінними” націями і расами (доктрина “надлюдини” і “недолюдини”); верховенстві нації і держави над особистістю.

Оксамитова революція – безкровне повалення комуністичного режиму в Чехословаччині у результаті вуличних акцій протестів 16 листопада – 29 грудня 1989 р. Початок революції поклала студентська демонстрація. Термін “Оксамитова революція” застосовується і до інших східноєвропейських країн, де в кінці 1980-х – початку 1990-х рр. відбувся безкровний перехід від соціалістичної до ліберальної системи. Згодом термін “оксамитова революція” став застосовуватися для різного роду повалень режимів по всьому світу без військової участі. На сьогодні на зміну цьому терміну прийшов більш популярний “Кольорова революція”.

Окупація – у військовій справі та в міжнародному праві тимчасове заняття озброєними силами території супротивника.

Опозиція – протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем. Політична опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Організація Варшавського договору (ОВД) – див. Варшавський договір.

Пакт Молотова – Ріббентропа – розрахована на 10 років міждержавна угода, підписана 23 серпня 1939 р. в Москві німецьким міністром зовнішніх справ Йоахимом фон Ріббентропом та радянським народним комісаром закордонних справ В’ячеславом Молотовим в присутності посла Німеччини Вернера Шуленбурга та Йосипа Сталіна. Угода спиралась на Берлінський договір 1926 р., а з нею, й на Рапалльський договір. Пакт гарантував

нейтралітет Радянського Союзу в конфлікті Третього Рейху з Польщею та країнами Заходу, та давав можливість повернення Радянським Союзом втрачених Росією в Першій світовій війні територій. Особливо важливі наслідки для подальшої долі країн Центрально-Східної Європи мав таємний протокол до пакту, яким розмежовувалися сфери інтересів СРСР та Німеччини у цьому регіоні.

Панславізм – течія в громадській думці слов'янських народів у 2 половині XIX ст. – на початку XX ст. Виникла як реакція на поразку Росії у Кримській війні 1853 – 1856 рр. В основі панславізму ідея докорінної відмінності слов'янських народів від інших народів Європи, висновок про необхідність союзу слов'ян на чолі з Росією.

Панхорватизм – ідеологія хорватського націоналізму, яка передбачала створення “Великої Хорватії”, до складу яких мали увійти всі землі заселені хорватами та сербами. Панхорватизм виник із ідеології ілліризму у середині XIX ст., був модифікований у міжвоєнний період і став ідеологічним підґрунтям для усташів. Згідно засад панхорватизму хорвати вважаються нащадками готів і є не слов'янами, а германцями, останнім оплотом Заходу на Балканах, що впродовж тисячоліття захищав західну культуру і цивілізацію від візантійської та турецької агресії. Окремі ідеологи панхорватизму пропагували расизм та національну нетерпимість. Анте Павеліч та Міле Будак наприклад стверджували: “Третину сербів потрібно знищити, третину вигнати, решту – окатоличити”. Ідеологія панхорватизму разом з ідеологією “Великої Сербії” стали підґрунтям для етнічних чисток на території колишньої Югославії у 1990-х рр.

Парламент – найвищий виборний (повністю або частково) орган державної законодавчої влади, в якому здійснюється представництво основних політично активних груп населення країни. За більшістю конституцій парламент покликаний здійснювати загальне керівництво зовнішньою політикою держави. Однак, сфери його компетенції значною мірою залежать від державного ладу, розвитку демократії.

Парламентська республіка – це різновид республіки з перевагою повноважень на користь парламенту. У парламентській республіці уряд відповідає тільки перед парламентом, а не перед президентом. При такій формі правління уряд формується з депутатів партій, що володіють більшістю голосів у парламенті. Він залишається при владі до тих пір, поки має в своєму розпорядженні підтримкою парламентської більшості. У випадку втрати довіри більшості парламенту уряд або іде у відставку, або через главу держави домагається розпуску парламенту і призначення нових виборів. Така форма правління існує в країнах, що відрізняються розвиненою, значною мірою саморегульованою економікою (Чехія, Хорватія). Вибори за такої системи демократії зазвичай проводяться за партійними списками, тобто виборці голосують не за кандидата, а за партію.

Паціфікація – урядова політика, спрямована на замирення (певною мірою, паціфізм, що впроваджується насильницькими методами) злокалізованих

етносів (нацменшин). В різних контекстах термін охоплює: акцію, проведену урядом Польщі щодо українців у другій половині 1930 р. (за наявними даними – акцію було розпочато 16 вересня); політику уряду Польщі у період 1930 – 1939 рр. (часом включають період до 1943 р., а інколи і період кінця 1940-х рр., включно з операцією Вісла); аналогічну політику і у Чехословаччині, Радянському Союзі тощо, що охоплює примусові відселення етносів з місць їх корінного проживання, що є злочином проти людства і осуджується сучасним міжнародним законодавством (конвенціями).

Північно-Атлантичний Альянс (НАТО) – міжнародна політично-військова організація, створена 4 квітня 1949 р. На даний час налічує 28 держав. Головним принципом організації є система колективної оборони, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на атаку з боку зовнішньої сторони. НАТО народилася, як результат нездатності ООН того часу забезпечити світ у мирі, тоді, коли СРСР ветовав багато постанов Ради безпеки цієї організації. Для легітимізації нової організації скористалися 51-м пунктом Статуту ООН, у частині 5 у рамках легітимного колективного захисту. Країни Центрально-Східної Європи члени НАТО: Греція (18 лютого 1952 р.); Чехія, Польща, Угорщина (12 березня 1999 р.); Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія (2 квітня 2004 р.); Албанія і Хорватія (1 квітня 2009 р.). Зараз діють індивідуальні плани дій щодо членства в НАТО для наступних країн регіону: Грузія (29 жовтня 2004 р.); Азербайджан (27 травня 2005 р.); Вірменія (16 грудня 2005 р.); Україна (9 липня 1997 р.); Молдова (19 травня 2006 р.); Боснія і Герцеговина (10 січня 2008 р.); Чорногорія (червень 2008 р.).

Політичний плюралізм – філософське вчення, згідно з яким існує кілька незалежних начал буття чи основ знання; характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. Плюралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві.

Політичний режим – тип, характер влади в країні; сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображує характер взаємовідносин громадян і держави. Політичний режим визначається способом і характером формування представницьких установ, органів влади, співвідношенням законодавчої, виконавчої і судової влади, центральних і місцевих органів, становищем, роллю та умовами діяльності громадських організацій, рухів, партій, правовим статусом особи, ступенем розвитку демократичних свобод.

Полонізація – насадження польської мови та культури на землях з переважаючим непольським населенням, підконтрольним польській владі чи таким, що зазнавало польського культурного впливу. Термін появився у XVI ст. і походить від латинської назви Польщі. Полонізація проводилася урядами Польщі щодо українського, білоруського, німецького, єврейського населення та інших національних меншин у міжвоєнний період. Полонізація

близька за своїм характером і змістом до русифікації та мадяризації.

Президентська республіка – характеризується значною роллю президента в системі державних органів, поєднанням в його руках повноважень глави держави і глави уряду. Її також називають дуалістичною республікою, підкреслюючи, тим самим, факт чіткого розподілу двох влад: зосередження сильної виконавчої влади в руках президента, а законодавчої — в руках парламенту.

Приватизація – перехід у приватну власність державного чи комунального майна (земельних ділянок, промислових підприємств, банків) за гроші чи безкоштовно. В країнах Центрально-Східної Європи приватизація проходила у 1989 – 1991 рр.

Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) – міжурядова організація соціалістичних країн, створена для економічної інтеграції та взаємодопомоги, створена на протигагу Європейському Союзу. Створена 1949 року, існувала до 1991 р. Члени РЕВ: Албанія (припинила участь у роботі РЕВ 1961 р.), Болгарія, Угорщина, В'єтнам, НДР, Куба, Монголія, Польща, Румунія, СРСР, Чехословаччина). Частково співпрацювала Югославія.

Расизм — світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішнього вигляду як-от колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо, тобто на раси, і різному ставленні до людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас). Згідно з расистськими теоріями, люди різних рас розрізняються за соціально-біологічною поведінкою. Тобто до зовнішніх ознак “прив’язуються” важливі психологічні, розумові та фізичні особливості, або робляться грубі антинаукові, неправдиві узагальнення на зразок: “усі негри ліниві”, “усі жиди жадібні” тощо. Ця різниця, як стверджують послідовники расистських теорій, зумовлена механізмами спадковості і не зникає повністю у результаті виховання, соціалізації і інших культурних процесів.

РЕВ – див. Рада економічної взаємодопомоги

Ревізіонізм – позначення ідейно-політичних і наукових течій, що піддають перегляду принципи та положення якої-небудь теорії, концепції, вчення. У радянській історико-партійній та філософській літературі термін “ревізіонізм” використовувався для позначення ідейної течії у міжнародній соціал-демократії, виникнення якого пов’язували з діяльністю Е. Бернштейна, який оголосив про необхідність “ревізії” марксизму в нових історичних умовах.

Революція – швидка зміна встановленого політичного, соціального чи економічного порядку суспільства здебільше насильницьким способом. Технологічна (соціальна) революція – скасування або ж заміна до цього часу дійсних та загальноновизнаних законів чи загальноприйнятої практики на нові методи та відкриття.

Репресії – каральні заходи, покарання, вжиті державними органами. До репресій належать заходи примусу, які застосовуються виключно з політичних мотивів: позбавлення етичних прав; позбавлення життя і свободи; примусове лікування в психіатричних закладах; депортація; заслання; позбавлення громадянства; притягнення до примусової праці; позбавлення чи обмеження прав і свобод осіб, які були визнані соціально небезпечними за класовими, соціальними, національними, релігійними чи іншими ознаками.

Республіка – форма державного правління, за якої верховні органи державної влади обираються на певний строк, з окресленими законом повноваженнями, існує поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Реституція – відновлення стану майна, який існував на момент вчинення дії, що завдала шкоди, тобто це повернення або відновлення матеріальних цінностей в натурі. Якщо їх неможливо повернути у натурі, то відшкодовується їх вартість у грошах. У міжнародному праві реституцією є повернення за мирним договором майна, неправомірно вилученого під час війни однією державою з території іншої держави. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. закони про реституцію було прийнято парламентами більшості країн Центрально-Східної Європи. Ними передбачалося повернення націоналізованого радянськими режимами у 1945 – 1949 рр. майна колишнім власникам та їх спадкоємцям.

Русифікація – комплекс політичних заходів, спрямованих на асиміляцію росіянами жителів певної території, а також сам процес переходу осіб неросійської національності на російську мову й російську культуру. Русифікацію зумовила державна політика російських режимів – спочатку царського, а згодом радянського, та обставини, що в них перебували, внаслідок своєї приналежності до Російської імперії чи Радянського Союзу, неросійські народи. У різних регіонах русифікація проходила по-різному і мала різні по глибині і тривалості наслідки. Найбільш відомими є в цілому нетривалі і невдалі спроби русифікації Польщі, Фінляндії, а також русифікація України. Аналогом русифікації в інших країнах в ХІХ – ХХІ ст. стали мадяризація слов'ян і румунів в Угорщині, онімечення чехів в Австрії та Німеччині тощо.

Рух неприєднання – міжнародне об'єднання країн світу, що визнають неприєднання до воєнних союзів великих держав одним з основних принципів своєї зовнішньої політики. Виникнення Руху є закономірним наслідком успішного розвитку національно-визвольного руху, ліквідації колоніальних імперій і утворення великої кількості нових держав. У Русі неприєднання відбивається прагнення народів, що звільнилися, до рівноправного співробітництва держав, визнання іншими їхніх законних прав та інтересів, усунення з міжнародного життя будь-яких виявів панування і диктату, претензій на гегемонію. Активну участь у русі неприєднання брала Югославія та деякі інші країни Центрально-Східної Європи. Організаційно Рух неприєднання сформувався на Першій конференції голів держав і урядів

(Белград, 1-6 вересня 1961 р.) у роботі якої взяли участь делегації 25 країн світу. Ініціаторами проведення Белградського саміту стали Індія, Єгипет, Індонезія, Гана та Югославія.

Рух Опору – поняття, що увійшло в політичну літературу під час Другої світової війни і вживається на означення підпільної і повстанської боротьби народів Європи проти окупації Німеччиною та її союзниками. Тоді діяли також комуністичне підпілля та радянські партизани. З початку 1960-х рр. під поняттям “рух опору” розуміється боротьба за національні, політичні та громадянські права народів, що були під контролем комуністичних режимів СРСР, країн Центрально-Східної Європи.

Самоврядний соціалізм – термін вперше оприлюднив Й. Тіто у липні 1950 р. у доповіді присвяченому закону “Про управління державними господарськими об’єднаннями з боку трудових колективів”. Згідно цього закону підприємства через робітничі ради передавалися в управління трудовим колективам та отримували господарську самостійність. Наступний закон “Про планове управління господарством” (прийнятий у грудні 1951 р.) розширив рамки терміну і сприяв посиленню ринкових відносин в економіці Югославії. Згідно цього закону обмежувалися завдання державного плану встановленням загальних пропорцій економічного розвитку, а трудові колективи одержували право самостійно складати виробничі плани і визначати асортимент продукції. У сільському господарстві ліквідовувалися машинно-тракторні станції, скасовувалися обов’язкові поставки сільськогосподарської продукції, селянам дозволялося виходити з кооперативів та займатися індивідуальним господарюванням, встановлювався максимум землеволодіння (10-15 га), дозволялися продаж і оренда землі, використання найманої робочої сили. Концепція “самоврядного соціалізму” знайшла продовження і в наступні роки. Її було закріплено у січні 1953 р. конституційним законом “Про основи суспільно-політичного устрою ФНРЮ та про союзні органи влади”. Вона спричинила конфлікт між Сталіним та Тіто. У 1960-х рр. Й. Тіто відійшов від політики “самоврядного соціалізму” і продовжив копіювання радянських політичної та економічної моделей розвитку.

Санація (режим санації) – назва політичного табору, що утримував владу в Польщі у 1926 – 1939 рр. Створений після травневого перевороту 1926 р. прибічниками Ю. Пілсудського. Висував гасла оздоровлення суспільного життя країни шляхом згортання демократичних інститутів, обмеження прав парламенту і зміцнення виконавчої влади (президента, уряду). Домігся прийняття квітневої конституції 1935 р., яка закріплювала в країні напівавторитарний режим. Сформував політичну програму, основу якої склали ідеї солідаризму, визнання пріоритету держави в суспільному житті; допускав можливість існування легальної політичної опозиції, водночас поборював опозиційні партії та рухи, використовуючи при цьому і насильницькі методи боротьби з опонентами (“берестейські” вибори,

створення концтабору Береза Картузька). Санація об'єднувала діячів, що походили з різних ідейно-політичних угруповань та середовищ. Провідну роль у таборі "Санації" відіграло найближче оточення Ю.Піلسудського – В. Славек, А. Пристор, Б. Медзінський, Ю. Бек, К. Світалський, А. Коц, І. Мосціцький, Т. Голувко, Є. Єнджеєвич та ін. Провідною політичною організацією "Санації" був Безпартійний блок співпраці з урядом (ББВР, який існував у 1928 – 1935 рр.), на зміну якому у 1937 р. прийшов Табір національної єдності (ОЗН). Після смерті Ю.Піلسудського в таборі "Санації" посилювалися фракційні тенденції. Наростало протистояння т. зв. "замкової групи" (лідери І. Мосціцький і Г. Квятковський), що стояла на консервативних позиціях, та групи Е. Ридза-Сміглого, що відстоювала ультранаціоналістичні, тоталітарні погляди. Частина ж колишніх співпрацівників Ю. Пілсудського – В. Славек, А. Пристор, К. Світалський – опинилася на узбіччі політичного життя.

Сейм – назва законодавчих органів у Великому Князівстві Литовському та першій Речі Посполитій, Карпатській Україні (1939 р.), Польщі (1945 – 1990 рр.), Литві та Латвії (після 1920 р.); нижча палата парламенту в Польщі у 1921 – 1939 рр. та після 1990 р.

Соціалізм – поняття, що має багатозначне визначення. Під ним розуміється в першу чергу: соціально-економічні ідеї, "вчення" та ідеології, чийм основним гаслом є "соціальна справедливість"; політичні рухи, різноманітні утворення та партії, що в Новітній час відносять до "лівого" політичного спектру; в переносному значенні в політичній лексиці – політика економічного перерозподілу національного продукту країни, спрямована на соціальний захист найслабших верств населення; підтримка бідних за рахунок багатих самоназва економічного, суспільного та політичного ладу в СРСР та країнах що в ХХ столітті були вільними або невольними сателітами СРСР.

Стагнація – депресія, застій, традиційна фаза економічного розвитку держав з ринковою економікою, для якої характерні певний спад ділової активності і кон'юнктури, незначний ріст безробіття та зниження цін.

Сталінізм – система державного управління і сукупність державної політичної системи й ідеології, що виникли в результаті розвитку політичної системи більшовиків, започаткованої у 1917 р., що одержала назву по імені Йосипа Сталіна. У сучасній історіографії визначилася тенденція максимально локалізувати усі злочини більшовизму, зв'язавши їх зі Сталінім. Тим часом, якщо, навпаки, розташувати епізоди терору у хронологічній послідовності, виявиться, що терор напряму впливає з марксистсько-ленінської ідеології і прямим попередником Сталіна був Ленін. Сталінізм характеризується пануванням авторитарно-бюрократичних методів управління державою і суспільством, злиттям партійних і державних органів влади, жорстким ідеологічним контролем над суспільством, застосуванням репресивних методів примусу проти ворогів і опонентів існуючого ладу і правлячого режиму.

Східні креси – польська назва територій сьогоденної Західної України,

Білорусії і Литви, що колись входили до складу Польщі; “східна окраїна”. Польські жителі цих територій, у тому числі репатрійовані до Польщі можуть називатися кресовянами, або зневажливо – забуголями. Поширенню терміну сприяло уявлення про особливу цивілізаторську місію поляків на цих землях (прометеїзм), і походження найбільших польських поетів – Адама Міцкевича та Юліуша Словацького з цих земель. Слово “Креси” вкоренилося в польській літературі і публіцистиці як означення територій на схід від Вільно і Львова, які до кінця XVIII ст. належали Речі Посполитій. У міжвоєнний період, офіційна назва “Східні Креси” стосувалося заселених українцями, білорусами і литовцями воєводств (Львівського, Тернопільського, Станіславського, Волинського, Поліського, Білостоцького, Віленського і Новоградського). У 1924 польським парламентом був прийнятий особливий “кресовий” закон, за яким з метою асиміляції місцевого населення на Західній Україні і в Західній Білорусії вводилося двомовна шкільна освіта.

Тоталітаризм – політичний режим, який прагне до повного (тотального) контролю держави за всіма сторонами життя суспільства. Тоталітарний режим існував у нацистській Німеччині, фашистській Італії та СРСР за часів Й. Сталіна.

Третій шлях – див. Аграризм.

Унітарна держава – форма державного устрою, яка базується на зверхності суверенітету (верховної влади) єдиної держави над адміністративно-територіальними або національно-територіальними одиницями, на які вона поділена.

Фашизм – ідеологія культу сильної особистості, агресивного шовінізму та расизму. Основою ідеології фашизму є крайній шовінізм і націоналізм, що переходять в ідею расової обраності, мілітаризм і вождизм. В точному значенні, фашизм – феномен політичного життя Італії 20-40-х рр. XX ст. З 30-х рр. поняття “фашизм” стало поширюватись і на інші режими: націонал-соціалістичний в Німеччині (нацизм), військово-фалангістський в Іспанії (Іспанська фаланга), військово-поліцейський в Португалії тощо. В будь яких своїх проявах фашизм протиставляє інститутам і цінностям демократії так званий “новий порядок” та жорсткі засоби його утвердження. Фашизм у владі опирається на масову тоталітарну політичну партію (приходячи до влади, вона стає монопольною), підконтрольні владі профспілки і незаперечний авторитет “вождя”, “дуче”, “каудільо”, а також на масовий ідеологічний і фізичний терор.

Федерація (з лат. “союз”, “об’єднання”) – форма державного устрою при якій держава складається федеральних одиниць – членів і суб’єктів. Основною ознакою федеративної держави є поділ суверенітету між двома рівнями (федеральним і суб’єктів федерації), що передбачає, зокрема

існування двох систем державної влади та управління, кожна з яких діє у визначених межах. Характерною рисою федеративної держави є те, що поряд з федеральною конституцією, органами влади та законодавством свої конституції, закони, свою систему законодавчих, виконавчих та судових органів мають суб'єкти федерації. У Центрально-Східній Європі у ХХ – на початку ХХІ ст. існувало кілька федерацій – Союз Радянських Соціалістичних Республік (1922 – 1991 рр.), Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (1945 – 1992 рр.), Союзна Республіка Югославія (1992 – 2003 рр.), Чехословацька Соціалістична Республіка (1968 – 1990 рр.), Чесько-Словацька Федеративна Республіка (1990 – 1992 рр.), Чеська і Словацька Федеративна Республіка (1992 р.). На сьогодні існує “Федерація Боснії і Герцеговини”, яка разом із “Республікою Сербською” та “Округом Брчко” входить до конфедерації “Боснія і Герцеговина”.

Холодна війна – військово-політична конфронтація між СРСР та його союзниками, з однієї сторони, і США і їх союзниками, з іншої. Для неї були притаманні гонка озброєнь, організація двох протиборствуючи військово-політичних блоків, створення військово-стратегічних баз і плацдармів, широке використання економічних засобів тиску – ембарго, економічна блокада. Холодна війна виникла після завершення Другої світової війни і завершилася у 1989 – 1991 рр. у зв'язку з політичними та соціальними змінами в СРСР та інших країнах колишнього соцтабору.

Центрально-Східна Європа – у вузькому розумінні центрально-східна частина Європейського континенту. Першопочатково існували два терміни “Центральна Європа” та “Східна Європа”. До Другої світової війни кордон між Східною і Центральною Європою проводили по річці Ельба. Таким чином у Східній Європі проживали слов'яни разом із неслов'янським населенням – румунами, греками, угорцями, албанцями, молдаванами, литовцями, латишами, естонцями, а у Центральній проживали – виключно германці. Під час холодної війни до Східної Європи відносили всі соціалістичні країни Європи. Формування терміну Центрально-Східна Європа завершилося наприкінці ХХ ст. Ним позначають країни колишньої “народної демократії” та колишні радянські республіки, що вийшли зі складу СРСР – Албанію, Білорусію, Болгарію, Боснію і Герцеговину, Грецію, Естонію, Латвію, Литву, Македонію, Молдавію, Польщу, Румунію, Сербію, Словаччину, Словенію, Угорщину, Україну, Хорватію, Чехію.

Четники – учасники партизанського руху в Югославії некомуністичного спрямування. Боролися за незалежність Хорватії.

Чехословакізм – ідеологія, яка проголошувала, що на північних землях Австро-Угорщини проживає єдиний народ “чехословаки”, а не два окремі народи чехів і словаків. Творцями ідеології і активним її реалізаторами були Томаш Масарик та Едуард Бенеш. Ця ідеологія стала основою для створення

у 1918 р. Чехословаччини. Доктрина чехословакізму була закріплена у конституції цієї країни у 1920 р. Не всі жителі Чехословаччини підтримували цю ідеологію. Особливо багато незгодних було серед словаків, які у 1939 р. створили свою державу підконтрольну нацистській Німеччині. Після Другої світової війни Чехословаччина була знову возз'єднана, але ідеологія “єдиної нації” відновлена повністю не була. Зрештою у конституції 1968 р. Чехословаччина проголошувалася федерацією двох національних республік.

Шовінізм – пропагування національної переваги на чужих етнічних територіях (на територіях іншої етнічної спільноти) одним народом (нацією) — іншим народам (націям).

Шокова терапія – план швидкого переходу Польщі від комуністичної економіки, заснованої на державній власності та централізованому плануванні, до капіталістичної ринкової економіки. План був розроблений польським міністром і економістом Лешеком Бальцеровичем у 1989 р. Іноді Шокову терапію іще називають “планом Бальцеровича”. Під час втілення плану відбулось тимчасове падіння виробництва, зростання було досягнуто у 1992 році. Аналогічні реформи були здійснені в ряді інших країн.

Югославізм (ідея “єдиної югославської нації”) – комплекс ідей, суть яких полягала у виробленні принципу спільного походження і культурно-мовної єдності всіх південних слов'ян – сербів, хорватів, словенців, македонців, чорногорців та болгар.

ХРОНОЛОГІЯ

- 10 червня 1903 р. Державний переворот в Сербії. Вбивство короля Олександра I Обреновича і його дружини. Встановлення династії Карагеоргійовичів.
- Вересень 1908 р. Австро-Угорщина анексувала Боснію і Герцеговину.
- 25 вересня Перша Балканська війна. Втрата Туреччиною більшості володінь у Європі згідно умов Лондонського мирного договору.
- (8 жовтня) 1912 р. – Перемога держав учасниць Балканського союзу – Болгарії, Сербії, Чорногорії та Греції.
- 17 (30) травня 1913 р. Проголошено незалежність Албанії.
- 28 листопада 1912 р. Вбивство грецького короля Георга.
- Березень 1913 р. Друга Балканська війна. Поразка болгарської армії від військ Чорногорії, Сербії та Греції. Втрата Болгарією значних територій за умовами Бухарестського мирного договору.
- 29 червня – 29 липня 1913 р.
- 28 червня 1914 р. Вбивство в Сараєво терористом Гаврилом Принципом австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда.
- 28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії.
- 1 серпня 1914 р. – 11 листопада 1918 р. Перша світова війна.
- 1 серпня 1914 р. Оголошення Німеччиною війни Росії. Початок Першої світової війни.
- 6 серпня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Росії.
- 1 жовтня 1914 р. Укладено російсько-румунську угоду про дружній нейтралітет.
- 23 травня 1915 р. Італія оголосила війну Австро-Угорщині.
- 4 червня 1916 р. Початок Брусиловського прориву на Східному фронті.
- 23 лютого 1917 р. Початок Лютневої революції в Росії.
- 15 березня 1917 р. Російський імператор Микола II відрікся від престолу. Початок розпаду Російської імперії.
- 7 листопада 1917 р. Жовтнева революція в Росії. Прихід до влади більшовиків. Початок Громадянської війни.
- Січень – березень 1918 р. Окупація Румунією Бессарабії.
- 8 січня 1918 р. Опубліковані “14 пунктів Вільсона”.
- 22 січня 1918 р. Проголошено IV універсалом Української Центральної Ради утворення незалежної держави Української Народної Республіки.
- 16 лютого 1918 р. Проголошено Акт незалежності Литви.
- 28 березня 1918 р. Проголошення незалежної Білоруської Народної Республіки.
- 29 вересня 1918 р. Капітуляція Болгарії і її вихід з Першої світової війни.

- 29 жовтня 1918 р. У Загребі проголошено утворення Держави словенців, хорватів та сербів.
- 28 жовтня 1918 р. Початок розпаду Австро-Угорщини. Проголошення незалежності Чехії.
- 31 жовтня 1918 р. Проголошено незалежність Угорщини. Створено уряд Міхая Карої.
- 30 жовтня 1918 р. Капітуляція Туреччини і її вихід з Першої світової війни.
- 30 жовтня 1918 р. Проголошення Словацькою Народною Радою Мартинівської декларації про входження словаків до спільної з чехами держави – Чехословаччини.
- 1 листопада 1918 р. Проголошення самостійної Західно-Української Народної Республіки.
- 3 листопада 1918 р. Капітуляція Австрії та Угорщини, підписання ними із державами Антанти умов перемир'я. Початок революції в Німецькій імперії.
- 4 листопада 1918 р. Президентом Чехословаччини обрано Томаша Масарика.
- 9 листопада 1918 р. Проголошення Німеччини республікою.
- 11 листопада 1918 р. Підписання представниками Німеччини умов перемир'я з країнами Антанти. Завершення Першої світової війни.
- 12 листопада 1918 р. Окупація Румунією Північної Буковини.
- 13 листопада 1918 р. Народні збори Латвії очолювані Карлісом Ульманісом проголосили створення незалежної Латвійської республіки.
- 1 грудня 1918 р. Об'єднання Сербії та Держави СХС. Створення Королівства сербів, хорватів і словенців.
- 3 січня 1919 р. Створено Латвійську соціалістичну Радянську Республіку.
- 8 – 31 січня 1919 р. Хотинське повстання українських селян проти колоніальної політики Румунії.
- 18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р. Паризька мирна конференція.
- 31 січня 1919 р. Створено Радянську Соціалістичну Республіку Білорусь.
- 21 березня 1919 р. Проголошення Угорської радянської республіки.
- 5 травня 1919 р. – 10 листопада 1922 р. Греко-турецька війна.
- 19 травня 1919 р. Проголошено незалежність Естонії.
- 28 червня 1919 р. Підписання Версальського мирного договору між Німеччиною та країнами-переможницями.
- 10 вересня 1919 р. Підписання Сен-Жерменського мирного договору між державами Антанти та Австрією.
- 27 листопада 1919 р. Підписання Нейського мирного договору між державами Антанти та Болгарією.

25 квітня 1920 р. – 18 березня 1921 р.	Польсько-радянська війна. Спроба “експорту революції” у Європу.
1 березня 1920 р.	Встановлення диктатури адмірала М. Хорті в Угорщині.
4 червня 1920 р.	Підписання Тріанонського мирного договору між державами Антанти та Угорщиною.
31 липня 1920 р.	Відновлення Радянської Соціалістичної Республіки Білорусь
10 серпня 1920 р.	Підписання Севрського мирного договору між державами Антанти та Туреччиною.
Серпень 1920 – червень 1921 р.	Створено Малу Антанту у складі Чехословаччини, Румунії та Югославії
21 січня 1920 р.	Відновлення незалежності Албанії. Прихід до влади Ахмета Зогу.
11 серпня 1920 р.	Підписання радянсько-латвійського мирного договору.
Березень 1921 р.	Прийнято конституцію Польщі.
18 березня 1921 р.	Підписання Ризького мирного договору між Радянською Росією та Польщею.
22 вересня 1921 р.	Визнання Антантою незалежності Латвії, Литви та Естонії.
9 червня 1923 р.	Державний переворот у Болгарії. Встановлення авторитарного режиму царя Бориса III та Олександра Цанкова.
24 липня 1924 р.	Підписано Лозанський мирний договір між Грецією, країнами Антанти та Туреччиною. Завершення Грецько-турецької війни.
16-25 вересня 1924 р.	л. судського повстання українських селян у Татарбунарах.
12 травня 1926 р.	Державний переворот у Польщі. Встановлення режиму санації і особистої диктатури Юзефа Пілсудського.
1 вересня 1928 р.	Проголошення Зогу I королем Албанії.
6 січня 1929 р.	Державний переворот в Королівстві СХС. Встановлення диктатури короля Олександра Карагеоргійовича.
	Проголошення Королівства Югославія.
12 лютого 1934 р.	Створено Балканську Антанту у складі Греції, Румунії, Югославії та Туреччини.
15 травня 1934 р.	Державний переворот у Латвії. Розпуск латвійського парламенту. Встановлення авторитарного режиму Карліса Улманіса.
19 травня 1934 р.	Черговий державний переворот у Болгарії.
9 жовтня 1934 р.	Загибель короля Югославії Олександра під час візиту до Франції.
5 липня 1935 р.	Підписання договору про взаємодопомогу між СРСР та Чехословаччиною.

1938 р.	Антидемократичний переворот у Румунії. Утвердження диктатури короля Кароля II.
11-12 березня 1938 р.	Окупація німецькими військами Австрії (аншлюс).
28-29 вересня 1938 р.	Мюнхенська змова. Підписання у Мюнхені угоди між Англією, Францією, Італією та Німеччиною про передачу Судетів від Чехословаччини до Німеччини.
6 жовтня 1938 р.	Проголошення автономії Словаччини.
2 листопада 1938 р.	Передача південних районів Словаччини Угорщині, і Цешинської Сілезії Польщі.
14 березня 1939 р.	Проголошення незалежності Першої Словацької республіки.
15 березня 1939 р.	Захоплення Німеччиною Чехії.
18 березня 1939 р.	Захоплення Угорщиною Карпатської України.
7-10 квітня 1939 р.	Окупація Албанії італійськими військами.
23 серпня 1939 р.	Підписання пакту Молотова-Ріббентропа між СРСР та Німеччиною, а також таємних протоколів про поділ сфер впливу між двома країнами у Європі.
1 вересня 1939 р.	Напад Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни.
3 вересня 1939 р.	Оголошення Англією та Францією війни Німеччині.
17-19 вересня 1939 р.	Введення радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії.
30 листопада 1939 р. – 12 березня 1940 р.	Радянсько-фінська війна.
15-17 червня 1940 р.	Окупація радянськими військами Литви, Естонії та Латвії.
28-30 червня 1940 р.	Приєднання до СРСР Бессарабії та Північної Буковини.
3-6 серпня 1940 р.	Офіційне включення до СРСР Литви, Латвії та Естонії.
Вересень 1940 р.	Встановлення в Румунії профашистської диктатури.
28 жовтня 1940 р.	Напад Італії на Грецію.
27 березня 1941 р.	Державний переворот в Югославії. Захоплення влади генералом Д. Сімовічем.
6-17 квітня 1941 р.	Захоплення німецькими та італійськими військами Югославії.
Квітень – травень 1941 р.	Захоплення німецькими та італійськими військами Греції.
22 червня 1941 р.	Напад Німеччини та її союзників на СРСР. Початок Німецько-радянської (Великої Вітчизняної) війни.
Липень 1941 р.	Початок боротьби югославських партизанів проти окупантів.
30 вересня 1941 р. – 20 квітня 1942 р.	Битва під Москвою.

17 липня 1942 р. – 2 лютого 1943 р.	Сталінградська битва.
5 липня – 23 серпня 1943 р.	Битва на Курській дузі.
10 вересня 1943 р.	Введення німецьких військ в Албанію у відповідь на наростання партизанського руху.
28 листопада – 1 грудня 1943 р.	Тегеранська конференція керівників СРСР, США та Великобританії.
6 червня 1944 р.	Відкриття другого фронту у Європі.
27 липня 1944 р.	Початок повномасштабного наступу Народно-Визвольної армії Югославії.
1 серпня 1944 р.	Початок Варшавського повстання.
23 серпня 1944 р.	Антидиктаторський переворот в Румунії. Перехід короля Міхая I на сторону СРСР. Подальша участь Румунії у війні на боці країн антигітлерівської коаліції.
29 серпня – 28 жовтня 1944 р.	Антигітлерівське Словацьке національне повстання.
15 жовтня 1944 р.	Профашистський переворот в Угорщині. Усунення М. Хорті від влади. Встановлення диктатури Ференца Салаші.
20 жовтня 1944 р.	Звільнення Белграда радянськими військами та югославськими партизанами.
Жовтень 1944 р.	Звільнення від фашистських військ Греції.
Листопад 1944 р.	Звільнення Албанії від німецьких військ Албанською народно-визвольною армією. Встановлення в країні комуністичного режиму на чолі з Енвером Ходжею.
4-12 лютого 1945 р.	Ялтинська (Кримська) конференція керівників СРСР, США та Великобританії.
8 травня 1945 р.	Беззастережна капітуляція Німеччини. Завершення Німецько-радянської (Великої Вітчизняної) війни.
17 липня – 2 серпня 1945 р.	Потсдамська конференція керівників СРСР, США та Великобританії.
8 серпня 1945 р.	Оголошення СРСР війни Японії.
29 листопада 1945 р.	Проголошення створення Федеративної Народної Республіки Югославія.
2 вересня 1945 р. 1945 – 1949 рр.	Капітуляція Японії. Завершення Другої світової війни. Встановлення в країнах Центрально-Східної Європи державної форми правління у вигляді “народної демократії”.
30 січня 1946 р.	Прийняття конституції ФНРЮ.
3 грудня 1946 – 31 серпня 1949 р.	Громадянська війна в Греції.

- 10 лютого 1947 р. Підписання у Парижі мирних договорів між країнами учасниками антигітлерівської коаліції та Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною і Румунією.
- Грудень 1947 р. Король Румунії Міхай I зрікся престолу. Румунію проголошено “народною республікою”. Зосередження влади у руках комуністів.
- Січень 1949 р. Створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). До неї увійшли Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Чехословаччина, СРСР.
- Квітень 1949 р. Створення Північно-Атлантичного Альянсу (НАТО).
1949 р. Операція “Прибій” з масової депортації населення Литви, Латвії та Естонії. Депортовано більше 100 тис. осіб.
- 18 лютого 1952 р. Грецію прийнято до НАТО.
- 5 березня 1953 р. Смерть Й. Сталіна.
- 14 травня 1955 р. Створено Організацію Варшавського договору – військово-політичний блок із 9 країн: СРСР, Польщі, НДР, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Албанії та Югославії.
- 23 жовтня –
10 листопада 1956 р.
1957 р. Антирадянське повстання в Угорщині.
- Підписання Римського протоколу за участю Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Голландії та Люксембургу про створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС).
- 1-6 вересня 1961 р. Проведення Першої конференції країн учасниць руху неприєднання у Белграді.
- 1963 р. ФНРЮ перейменована на Соціалістичну Федеративну Республіку Югославія.
- 11 липня 1965 –
22 грудня 1989 рр. Встановлення в Румунії культу особи комуністичного лідера Ніколае Чаушеску
1967 – 1974 рр. Диктатура “чорних полковників” у Греції.
- 20-21 серпня 1968 р. Введення в Чехословаччину військ країн-учасниць Варшавського договору (“Празька весна”).
- 1 січня 1969 р. Запроваджено федеративний поділ Чехословаччини на Чеську соціалістичну республіку та Словацьку соціалістичну республіку.
- Вересень 1980 р. Активізація антирадянської опозиції в Польщі. Створення профспілки “Солідарність”.
- 1 січня 1981 р. Греція вступила до складу Європейського союзу.
- 13 грудня 1981 р. Запровадження надзвичайного стану урядом Войцеха Ярузельського у Польщі.
- 11 квітня 1985 р. Помер комуністичний диктатор Албанії Енвер Ходжа. Країну очолив Рамаз Алія.

Травень 1988 р.	Усунуто від влади комуністичного диктатора Угорщини Яноша Кадара.
1989 р.	Перемога опозиції на виборах до парламенту Польщі. Початок демократизації країни.
16-20 жовтня 1989 р.	Конституційні реформи в Угорщині. Демократизація країни.
16 листопада – 29 грудня 1989 р. 22 грудня 1989 р.	“Оксамитова революція” в Чехословаччині. Демократична революція в Румунії. Повалення режиму Н. Чаушеску. Перехід влади до Фронту Національного порятунку на чолі з Іоном Ілієску.
31 грудня 1989 р.	Президентом Чехословаччини обрано колишнього дисидента Вацлава Гавела.
11 березня 1990 р.	Прийнято Акт про відновлення незалежності Литовської держави — Литовської Республіки. Спроба радянської влади придушити національний рух у Литві.
15 лютого 1991 р.	Створено Вишеградську групу.
25 червня 1991 р.	Проголошено незалежність Хорватії та Словенії.
1 липня 1991 р.	Представники СРСР, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини та Угорщини підписали у Празі протокол про припинення дії Варшавського договору
20 серпня 1991 р.	Проголошено державну незалежність Республіки Естонія.
21 серпня 1991 р.	Проголошено державну незалежність Латвійської Республіки.
24 серпня – 25 грудня 1991 р.	Розпад СРСР. Утворення в Центрально-Східній Європі нових незалежних держав.
25 серпня 1991 р.	Прийнято декларацію про незалежність Білорусі.
27 серпня 1991 р.	Проголошено незалежність Республіки Молдова.
17 вересня 1991 р.	Проголошено незалежність Республіки Македонія. Обрано першого президента країни Кіро Грігорова.
Лютий 1992 р.	Підписання у Маастрихті договору між країнами-членами ЄЕС про створення Європейського Союзу (ЄС).
6 квітня 1992 р. – 14 вересня 1995 р.	Громадянська війна в колишній Югославії.
27 квітня 1992 р.	Створення із Сербії та Чорногорії держави Союзної Республіки Югославія.
25 жовтня 1992 р.	Прийнято конституцію Литовської Республіки.
1 січня 1993 р.	Розпад Чехословаччини на дві держави Чехію і Словаччину.
14 лютого 1993 р.	Президентом Литви обрано Альгірдаса Бразаускаса.
2 березня 1993 – 2 березня 1998 р.	Посаду президента Словаччини займав Міхал Ковач.
19 вересня 1993 р.	Перемога Союзу демократичних лівих сил на виборах до сейму і сенату Польщі.

- 15 березня 1994 р. Прийнято конституцію Білорусі. Країна перетворилася із парламентської на президентську республіку.
- 12 грудня 1994 р. Встановлення авторитарного режиму Володимира Мечника у Словаччині.
- 19 листопада 1995 р. Обрання президентом Польщі Олександра Кваснєвського.
1997 р. Соціальні заворушення в Албанії. Операція “Альба” – введення міжнародних поліцейських сил до країни.
- 26 листопада 1996 р. Референдум щодо внесення змін до конституції Білорусі. Зміцнення особистої влади президента країни О. Лукашенка.
- 12 березня 1999 р. До складу НАТО включено Польщу, Чехію та Угорщину.
24 березня 1999 р. Початок військової операції НАТО проти Югославії.
Листопад 1999 р. Президентом Македонії обрано Б. Трайковського.
15 червня 1999 р. – Посаду президента Словаччини обіймав Рудольф
15 червня 2004 р. Шустер.
Січень 2003 р. Президентом Чехії обрано Вацлава Клауса.
4 лютого 2003 р. Ліквідація Союзної Республіки Югославія і створення конфедерації “Державний союз Сербії та Чорногорії”.
- 2 квітня 2004 р. До складу НАТО включено Болгарію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину, Словенію та Естонію.
- 1 травня 2004 р. До складу Європейського союзу включено Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Словаччину, Словенію, Угорщину, Чехію.
- 15 червня 2004 р. Президентом Словаччини обрано Івана Гашпаровича.
3 червня 2006 р. В результаті всенародного референдуму проголошено незалежність Чорногорії.
- 5 червня 2006 р. Проголошення незалежності Сербії.
1 січня 2007 р. До складу Європейського союзу включено Болгарію та Румунію.
- 17 лютого 2008 р. Проголошення незалежності Республіки Косово.
1 квітня 2009 р. До складу НАТО включено Албанію та Хорватію.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран З., Полещук Т. Країни Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період (навчально-методичний посібник). – Львів, 1999.
2. Вішнеускі А.Ф., Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі у дакументах і матэрыялах (са старажытных часоў до нашых дзён). – Мінск, 1998.
3. Документы по истории Мюнхенского сговора 1937-1939 гг. – Москва, 1979.*
4. Избранные произведения болгарских революционных демократов. – Москва, 1959.
5. Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей: В 3 т. – Москва, 1956. – Т. 1-3.
6. Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С.Головатий. – Київ, 1996.
7. Македония. Путь к самостоятельности. Документы. – Москва, 1997.
8. Постоловський Р.М., Пугач С.П., Страшнюк Р.Ю. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944-1953). Хрестоматія для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України. – Харків, 2000.
9. Социалистическая оппозиция в Чехословакии. 1973-1975. Подборка документов. – Лондон, 1976.
10. Страшнюк С. Ю., Пугач С. П. Політичні кризи та антитоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50 – 80-ті роки ХХ ст.). – Харків, 1998.
11. Хрестоматія по истории южных и западных славян: В 3 т. – Минск, 1987-1991. – Т. 3.
12. Югославия в огне. Документы, факты, комментарии (1990-1992) / Отв. ред. Е.Ю. Гуськова. – Москва, 1992.
13. Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – Москва, 1997.
14. Балканы в конце XIX – начале XX ст. Очерки становления национальных государств и политической структуры в Юго-Восточной Европе. – Москва, 1991.
15. Баран З., Кріль М. Історія Югославії. 1918-1990 рр. Текст лекцій. – Львів, 1997.
16. Валента И. Советское вторжение в Чехословакию 1968. – Москва, 1991.
17. Власть – общество – реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века / Отв. ред. Э. Г. Задорожнюк. – М.: Наука, 2006. – 442 с.*
18. Волков В.К. Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты. 1933-1938. – Москва, 1966.
19. Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований / Под ред. В. Михалки. – Москва, 1997.
20. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 -

2002 рр.). – Київ, 2004.

21. Гиренко Ю.С. Сталин – Тито. – Москва, 1991.

22. Гісторыя Беларусі. У 2 ч. – Мінск, 1998. Ч. 1-2.*

23. Дейвіс Н. Європа. Історія. – Київ, 2000.

24. Дюррозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. – Київ, 1995.

25. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002.*

26. Зашкільняк Л.О. Польська історіографія після Другої світової війни: проблеми національної історії (40 - 60-ті роки). – Київ, 1992.

27. Историография истории южных и западных славян. Учебное пособие. – Москва, 1987.*

28. История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. – М., 2007.

29. История Белоруси. Учебное пособие. – Минск, 1997.

30. История Болгарии. В 2 т. – Москва, 1955. Т. 2.

31. История Польши. – Москва, 1956-1959. – Т. 2-3.

32. История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века. – Москва, 1997.

33. История Чехословакии. – Москва, 1961. – Т. 2.

34. История Югославии. В 2 т. – Москва, 1963. – Т. 2.

35. История южных и западных славян. Курс лекций. – Москва, 1998. – Т.1-2.

36. Історія південних і західних слов'ян. Підручник. – Київ, 1987.*

37. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 660 с.*

38. Кадацкий В.Ф. Политическая борьба в Болгарии в 30-е годы XX в. – Москва, 1984.

39. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад. – Москва, 1996.

40. Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918-1920 років. Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки. – Київ, 1997.

41. Краткая история Болгарии: С древнейших времен до наших дней. – Москва, 1987.*

42. Краткая история Польши: С древнейших времен до наших, дней. – Москва, 1993.*

43. Краткая история Чехословакии: С древнейших времен до наших дней. – Москва, 1989.*

44. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 284 с.*

45. Кріль М. Розпад югославської федерації та утворення нових держав на Балканах. Текст лекції. – Львів, 1996.

46. Кріль М. Суспільно-політичний розвиток Словаччини 1945-1995. Текст лекцій. – Львів, 1996.

47. Матвеев Г.Ф. “Третий путь?” Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. – Москва, 1992.
48. Наленч Д., Наленч Г. Юзеф Пилсудский: легенды и факты. Москва, 1990.*
49. Ненашева З.С. Идеино-политическая борьба в Чехии и Словакии в начале XX века. – Москва, 1984.
50. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век. – в 2-х частях. – М., 2003.
51. Овсійчук В. В. Образотворче мистецтво Югославії. Нарис історії. – Київ, 1983.
52. Первая мировая война. Пролог XX века. – Москва, 1999.*
53. Політичні кризи та антитоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50-80-ті роки XX ст.). – Харків, 2000.
54. Пугач Є. П. Встановлення тоталітарних режимів в Центральній та Південно-Східній Європі. – Харків, 2008.
55. Пугач Є.П., Страшнюк С.Ю. Історія західних та південних слов'ян XX століття. Посібник. – Харків, 1998.
56. Роль религии в формировании южно-славянских наций / Под ред. И.В.Чуркиной. – Москва, 1999
57. Рудяков П.М. Українсько-хорватські літературні взаємини в XIX-XX ст. – Київ, 1987.
58. Титова П.Н. Чешская культура первой половины XIX века. – Москва, 1991.
59. Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши. – М.: Весь мир, 2004. – 544 с.*
60. Фрейдзон В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.). – СПб.: Алатая, 2001. – 318 с.*
61. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т. 1-3. – М., 2000-2002.
62. Чернишов И. И. Гибель империи (Австро-Венгрии). – М.: АСТ, 2002. – 640 с.*
63. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. / Отв. ред. В. В. Марьина. – М.: Наука, 2005.*
64. Чигринов П. Г. Очерки истории Беларуси. Учеб. Пособие для вузов. – Минск: Высшая школа, 2000. – 461 с.*
65. Чорній В. Історія Болгарії. – Львів, 2007.*
66. Шумов С. А. Андреев А. Р. История Словакии. V – XX века. – М.: Белый волк, 2000. – 296 с.*
67. Яровий В.І. Історія західних і південних слов'ян у XX столітті. Курс лекцій. – Київ, 1996.
68. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-90-ті роки XX ст. – Київ, 1997.*
69. Яровий Я. І. Новітня історія Центральноєвропейських та балканських країн. XX століття. – Київ, 2005.